

HANNS JOHST:

Thomas Paine

Színháték

Fordította: SZABÓ LŐRINC

Történelmi adatok Thomas Paine-hez

Thomas Paine-t, korának egyik legnagyobb hatású emberét elfelejtették.

Jegyezzük ki élete öröméből néhány évszámot, amely elárulja drámám vázlatát.

1774-ben tűnt fel az amerikai nyilvánosság előtt, mint a Pennsylvániai Magazin munkatársa.

1776-ban jelent meg pamfletje, „*A józan ész*”, a legnagyobb siker a fekete művészet feltalálása óta.

1776-ban Paine, mint Greene: tábornok hadsegéde, megjelentette „*A kritiká*”-t. (Ezt az iratot Angliában hóhérral égettették el.)

1787-ben (ötvenéves korában) partra szállt Franciaországban.

1790-ben megjelent „*Emberi jogok*” c. műve, melynek első részét Washingtonnak, második részét Lafayette-nek ajánlotta.

1792-ben síkra szállt a francia király száműzetéséért, szembehelyezkedett a halálos ítélettel és börtönbe került.

1802-ben Le Havre-ben hajóra szállt Amerika felé. További sorsa ismeretlen.

H. J.¹

---

¹ A fordító megjegyzése: »H. Jost (sic!) / ez a teljes név.«

Személyek:

THOMAS PAINE, újságíró
CHRISTOPH STONE, a *Philadelphiai Magazin* tulajdonosa
ADAMS, bankár,
GRIGNAN philadelphiai polgárok
LAURENS
WASHINGTON: GYÖRGY
GREENE a felkelő hadsereg táboronokai
TORNAY, az angol gyarmati hadsereg tábornoka
FIATAL TÖRZSTISZT
LOUIS CAPET (XVI. Lajos)
DE VILLIERS, fiatal francia nemes
CHABOT, volt franciskánus
FRANCIA KAPITÁNY
JOE, öreg szedő
KATONÁK, KIKÖTŐMUNKÁSOK

Történik az Új- és az Óvilágban, a 18. század fordulója körül.

ELSŐ KÉP

(Szerkesztőségi szoba a Pennsylvanai Magazin nyomdája mellett. Eleinte csak a morajló kéziprések csattogása és görgése hallatszik.)

I. jelenet

(Greene tábornok, Christoph Stone)

GREENE TÁBORNOK: ... saját szavát is alig hallja az ember, hogy lehessen itt tárgyalni?

STONE: Ez a mi menetoszlopaink dübörgése, tábornok!... Hozzá kell szoknia... ezek (*oldalra mutat*) az új idő rohamcsapatai!... És a "Bataille" jól áll. Politikai magazinunkért töri magát a közönség...

GREENE: (*gúnyosan nevet*) A "Bataille" jól áll? A magaféle ember nyomdafestékkel montíroz hadseregeket, mi? ... A hős libatoll diadalokká költött át minden baklövést a pokolravaló ángliussal szemben ... A papír türelmes, az újságelőfizető pedig hiszi, amit megfizet ... Ne vegye rossz néven, de ha az olvasói megérik a peccsenye szagát, magát fogják elevenen megpörkölni...

STONE: Nekem károgthat! Bennünk, civilekben, elég a kurázszi! Ennek a nélkülözhetetlen szükségleti cikknek azonban, tábornok, egy öreg katonából sem volna szabad kifogynia...

GREENE: (*hirtelen haraggal*) Uram! Kinek mondja ezt?

STONE: Legjobb barátomnak, Greene tábornoknak, aki a rengeteg konventüléstől és kongresszusi határozattól, úgy látszik, kezdi elveszteni a fejét ... Ön katona, basta²! És ha a legutolsó szál embere volna is az egész hadseregnek... nincs joga rá, hogy inába szálljon a bátorsága. Csak kötelessége van, az, hogy álljon helyt ezért az emberért...

GREENE: Pont, vagy inkább két felkiáltójel!... Pipafüst mögött úgy lehet az ilyesmit olvasni, akár az evangéliumot... Százszor–ezerszer elmondtam már én mindezt magamnak, amikor egyedül álltam helyt magamért... amikor György király őfelségének a tisztje voltam ... De most? Most ezt a vacakot küldik nekem meg a seregemnek...

STONE: (*olvassa*) Lázadók?... (*ránéz*) ... Lázadó?...

GREENE: A New York-i parancsnokság annak nevez!

STONE: ... megtiszteltetés!

GREENE:... melynek az én becsületes nevem az ára!

STONE: ... Angliában!

GREENE: ... és itt az államokban?... Utóvégre oly egyedül vagyok, mint az ujjam, kezem a hátamra kötve, hurok a nyakamon,... kár a golyóért, felhúzni a fára!

STONE: Túl sötéten lát!... Egész Amerika ön mellé állana!

GREENE: Egész Amerika?... Amerika?... Mi az... Ki az... hol van az az Amerika?... Csak egy angol, egy spanyol, egy francia, egy holland... egy mit tudom én miféle gyarmat létezik... Egy ezer színből összetoldott rongy – ez a maga Amerikája!... Egy frázis! Vezércikk... egy újságíró ötlete – ez a maguk Amerikája!

STONE: Túllő a célon, tábornok!... Igaz, hogy még fene egy zűrzavar dül az Államokban... Még minden erjed, kavarog... de ez a sok nyugtalanság mindenütt, a felkelések, a titkos szövetségek és alakulatok...
Tábornok: ez Amerika!

---

² elég (legyen)!

GREENE: A maguk titkos gyülekezeteivel és gyerekes puccsaival egyetlen államot sem lehet megcsinálni...

STONE: De egyet igen, tábornok!

GREENE: Az ördögbe, maga alaposan rám mászik, Stone... Amerikai vagyok testestől–lelkestől! De vajon ott tart-e minden, ahol egy magamféle ember kívánja, hogy használhasson az ügynek? Nem vághatok neki csak azért, hogy az angol okot találjon véget vetni az egész szabadságmozgalomnak! Nem vagyok sírásó!

II. jelenet

(*Greene, Stone, Joe*)

JOE: Stone úr, egy katona keresi Greene tábornokot...

GREENE: Ereszd be... (*Joe el.*) Vannak fülei ezeknek a falaknak?

STONE: Csupa fül mind a négy, hogy jó híreket halljon, és villámgyorsan továbbadja mindenkinek.

GREENE: És ha rossz a hír?

STONE: Ami nem illik a textusba, azt eleresztik a fülük mellett! Jó helyen van!

(*Washington belép.*)

GREENE: Washington?!

WASHINGTON: Greene, öreg fiú! (*összeölelkeznek*)

GREENE: Ez itt Christoph Stone. Fehérre mossa a feketét és befeketíti a legszűzfehérebb papirost!

WASHINGTON: ... Ahány papír, annyi csapda! Ezek a betűrókák sok slamasztikából kiravaszkodtak már egy-egy derék katonát, akit lóvá tettek azok a széltoló konventek... (*Stone tiltakozni akar*) ... Ezt meg kell adni!... A polgári testületek! Eleinte súgtak-búgtak, szították a tüzet, izgattak, suba alatt füt-fát ígértek... most pedig... mikor mi, katonák, végül már lépre mentünk, egy asztalnál ülnek az angol komissziókkal és mivelünk etetik meg az egész kotyvasztékot, anélkül, hogy egyetlen reves csontjukat kockáztatnák... Hogy rövid legyek, Green, ezért kerestelek: én a végét járom!

GREENE: ... végét?

WASHINGTON: Úgy van, végét a tudományomnak!... Kitanult kártyás mindig akkor áll fel, amikor van még a kezében néhány tromf.

STONE: Amivel esetleg az egészszet megnyerhette volna!

WASHINGTON: Annál jobb... ha olyan a látszat!... Nem áldozhatom fel a fiaimat értelmetlenül!... Boston, New York, Québec és ördög tudja miféle egyéb rohadt fészkek polgárai nyugodtan nézik, hogy mennek tönkre a saját kölykeik! Az üzlet... az érdekek... a kereskedelem ezer ügye-baja... a józan belátás... a pénz... mit tudom én, mit össze nem fecsegnek... Éjszaka a fiaik kitörnek és átszöknek hozzánk a táborba. És kalmár atyáik-uraik napközben ólmot meg puskaport csakliznak át az angolok kezére! Ezek a fiúk, uram! Faképnél hagyják apjukat, anyjukat, keresik Amerikát és – egy gyámoltalan tábornokot találnak... Haza fogom küldeni őket az öregekhez... az üzletbe!

GREENE: Ez a helyzet, Stone, pontosan ez. A fiúk jönnek! Kés a kezükben, nadrágjuk és cipőjük csupa rongy – és ezzel hódítsuk meg Amerikát! Ruházat, fegyver, trén... Minden hiányzik... Csak ezeknek a lelkes süvölvényeknek a szíve dobog értünk. Sajnos, ezzel nem lehet verekedni...

STONE: El vannak keseredve! És joggal... Pennsylvania állama azonban kitart önök mellett!

WASHINGTON: Stop!... Gondolja meg, amit most mond! Nyelje vissza, ha csak vigasztaló szó akar lenni!

STONE: Hallgassák, vizsgálják, ítéljék meg maguk! Az én újságom mozgósított elsőnek Anglia ellen. Kis cikkekkel kezdtem, vicceket és anekdotákat közöltem, amelyek nevetséges színben tüntették fel Angliát... Később a szabadságról írtam... természetesen arról a fogalomról, hogy: szabadság... tisztán filozofice... A filozófia, ha Párizsból kapja az ember, odaadó dajkája a mi politikánknak... Lassan felsarjadt a vetés... Hozzánk talált ez is, az is, akinek volt valami a szívéen Anglia ellen ... Aztán, önök is tudják, már nemcsak katonákat toboroztunk, – pénzt küldtünk!...

WASHINGTON: Ez a pénz-dolog egy évvel ezelőtt elakadt...

STONE: Aki zuhatagot akar, annak torlaszolni kell! Nem henyéltünk... Philadelphia, az egész város... és ami még több, az egész állam, megérett a nagy ügy számára. Önök adják ide becsületes nevüket, hadseregük maradványait, mi új csapatokat hozunk és pénzt... pénzt... pénzt... hogy beöltöztethetik a mennyei seregeket!

WASHINGTON: Magának mennyei hangokkal van tele a csőre, mint a pacsirtának, de ki is ad naponta egy-egy újságot... a magunkfajta ember azonban csak egyetlenegyszer használhatja betétnek az életét!

STONE: Pár perc múlva itt lesznek a konventi urak. Nem vagyok a szép ábrándok barátja. Tanácskozni fognak velük. A soraikban persze ott van Puhány úr és Tutyimutyi tata és Lapulj szomszéd és Szájhős testvér, mindamellett...

JOE: (*kutyanyelvet hoz*) Tördelhetjük ezt az új cikket?

STONE: Ide nézzenek!... Ez itt, uraim, megér egy tucat katonát! (*meglengeti a kefelevonatot*)

WASHINGTON: Az ígért pénz épp oly költői, mint ez a... toborzás?

STONE: (*Joehoz*) Nyomjátok, míg a szedés bírja... egész éjszaka dolgozunk. (*Joe el. A tábornokokhoz:*) Olvassák csak! Olvassák! Nem árthat egy generálisnak, ha megtanulja tisztelni az ilyesmit!

GREENE: Tisztelni?! (*nevet*) ... zöld asztal... és fekete festék a fehér papíron: ülep-daliák trikolorja...

STONE: Ön vesztegár alatt van, míg meg nem jönnek a bizalmi embereim... Na, olvassa már!

WASHINGTON: Olvasd fel, Greene. Inkább hallgatlak, semhogy én kapirgáljak a szememmel ebben a hókuszpókuszban...

GREENE: Olvasd te... olvasd te... Az én szemem talán prókátor? Az őrszemet öt mérföldről meglátom, de az efféle szárított tyúkpiszokkal bajlódjék, aki ért hozzá...

STONE: (*kisegíti őket zavarukból*) Hát akkor hallgassanak ide!

WASHINGTON: Hogy hívják, aki írta?

STONE: Itt kezdődik a humor a dologban! Nem tudom. Egy néger hétről hétre hoz egy ilyen manifesztumot. Egyik ék tolja a másikat... Honoráriumot nem kér a pokolfajzat; mindent az ügyért, írja... És cikkei alatt így jegyzi magát: a józan ész.

WASHINGTON: A józan ész! (*Jókedvűen*) ... Jó... jó...

GREENE: A józan ész? (*Érdeklődve*) Hát olvassa már... olvassa végre!

STONE: ... Az idénykatonákhoz és napfényhazafiakhoz!

WASHINGTON: Állj! Stop! Mit mond? Hallottad, Greene?

GREENE: Hallottam.

WASHINGTON: Ez csakugyan így van... így áll ott... a papíron?

STONE: ... Ahogy mondtam...

WASHINGTON: *(Greene-hez)* Igen... igen... *(Barátja nyugalmát utánozva)* Ezt csak úgy hallottad a füleddel, ugye? De meg is emésztetted, öreg fiú? *(Stone-hoz)* Ide azt a majd megmondom mit!... hadd lássam én magam. *(Olvasó pózba helyezkedik, betűzve mondja:)* ... “az idénykatonákhoz és napfényhazafiakhoz.”... Ez aztán telitalálat... egyenest a nemzet törzsasztalára. Nyáridőn úgy rajzanak ezek a jobb urak, mint a turisták... és ahogy leesik az első hó, csak a húszévesek maradnak meg s az élemedett hazaszeretet visszanyomorodik az ágyfűtőpalackokhoz, meg az otthoni hasmelegítőkhöz... Idénykatonák és napfényhazafiak... Egy tucat katonát?... ez egy zászlóaljzat megér, ez a szó!... S ezt én mondom, Washington tábornok!... itt a kinyilatkoztatás, – olvassa tovább, Stone úr!

JOE: ... a kongresszusi urak!

STONE: *(bólint, Joe el.)*

GREENE: *(zavartan)* ... Washington... Ezek velem akartak...

WASHINGTON: *(jóindulatúan)* ... már nem is vagyok itt...

GREENE: Butaság! Butaság!... Soha golyótól nem irtóztam úgy, mint ettől a találkozótól... Te jobban boldogulsz az ilyen firkászokkal és kérődzőkkel... az én kedvemért... vedd át a kommandót...

WASHINGTON: Hogy én olvassak... hogy én szájaljak...

GREENE: Hogy az olvasással hogy vagy, – azt nem tudom, ... ami azonban a szád gépezetét illeti...

WASHINGTON: Persze: lapulni! ... a felmentő csapatnak meg szájhős a neve!

III. jelenet

(Négy polgár, Adams, Howe, Grignan és Laurens, belép. Ahogy a katonákat meglátják, meglepődve vissza akarnak fordulni.)

WASHINGTON: Uraim! Csak nem fognak megfutamodni kopott uniformusoktól? – Greene tábornokot keresik? Itt van!... Engem egész biztosan nem itt keresnek, de itt vagyok, én állok önök előtt, családi nevem teljes terjedelmében: Washington.

ADAMS: George Washington? A bunkers-hilli győző? Boston ostromlója?

WASHINGTON: Pontosan az az Útonálló, akire gondolnak.

ADAMS: Útonálló?

GREENE: A Bunkers-Hill hőse?

WASHINGTON: *(megfogja a kabátja gombjánál)* Ugyan mi a különbség – he? – egy útonálló meg egy hős között? *(Grignan erőtlenül és zavartan mosolyog)* ... Igen, igen! Uraim! Így fest a válasz! *(Grignan arcára mutat)* ... De csakugyan nem egyszerű erre a kérdésre épkézláb választ találni.

ADAMS: Én azt hiszem, egy tábornok mégiscsak megtalálta már a választ erre a tréfára.

WASHINGTON: ... Halálosan komoly tréfa... Mindkettőnket angol dekrétum nevezett ki tábornokká... Mindazt, amit Amerikáért... az úgynevezett Amerikáért tettünk és tenni hajlandók vagyunk, a saját szakállunkra tesszük... A tábornoki sipkánk veszettül könnyen csörgősipkává válhat... Vagy... uraim, kinevez bennünket valamelyikük a felkelő hadsereg tábornagyaivá? *(Megdöbbszent csönd.)* Itt van a kutya

elásva, föltéve, hogy szegény kutyust máris berakjuk a sírba, amelyet esetleg nekünk ástak!... A helyzet kozmás.

Greene és Washington, – uraim, az önök nyelvén, a kereskedő rend nyelvén szólok, – Greene és Washington: aktiv tételek. (*A polgárok bölintanak és mosolyognak.*) Én katona vagyok, és amennyire egy maga kárán tanuló katona az lehet, államférfi... Önök tudják, hogy a gazdasági életnek a maga ügyeihez mindenféle alkuszra és ügyeskedőre van szüksége: ügynökre és ügyvédre és ügyvezetőre... Egy államnak a maga ügyeihez és tetteihez katonákra van van szüksége! Én úgy érzem, Amerikának jelenleg katonákra van szüksége! (*A polgárok helyeselnék*) Eddig rendben. A katonáknak viszont jelszóra van szükségük...

STONE: Szabadság!

WASHINGTON: Szabadság!? (*Kérdően és kissé gúnyosan néz a polgárokra.*)

ADAMS: (*nagyot lélegzik*) Esetleg úgy mondanám, hogy: mozgási szabadság... Talán: önállóság... Minden fórum Londonban van; Philadelphiától Londonig hosszú az út!... S közben mi minden el nem vész...

WASHINGTON: ... mondja az amerikai!... Mi minden meg nem kerül, – mondja Ófelsége, az Angol, a mi urunk és parancsolónk!... Nos, előlött mi nem fogunk vitázni. Magunk közt vagyunk és ahol ilyenvágású férfiak vannak együtt, ott – szavak és jelvények nélkül is érezzük – ott valami új van! Én két esztendő óta mindenesetre ezért az újért harcolok – ezért az érzésért!

GREENE: Ez az érzés azonban amerikai insurgenseket jellemez, uraim, nem pedig angol tábornokot!... Itt szorgalmasan nyomtatgatják a szabadság szót, de odaát az angol táborban úgy könyvelik el, hogy: “rebellió”. Ön ért engem, Mister Stone! (*Megkopogtatja a dekrétumot a felső kabátzsebében*)

WASHINGTON: Láthatják: mi figyelmeztetjük önöket! Rebellisekkel paroláznak! Anglia eddig nagylelkű és türelmes volt a felkeléseinkkel szemben... Ha komolyabban megindítjuk a gépet... Anglia is komolyan veszti! A kérdés ez: Ha vesztenek – mit vesztenek?... Ha nyernek – mit nyernek?

ADAMS: Nemes tábornok!

GREENE: (*Washingtonhoz*) ... nemes? zápultan kezdi!

ADAMS: (*ettől megzavarodva akadozik a beszédben*): ... fogadja köszönetemet!... Szívemből beszélt. A kongresszusban számtalanszor kifejtettem ugyanezt a nézetet... Én pénzügyi szakember vagyok... foglalkozásomra nézve bankár... Mit nyerünk – eltekintve a nyereség kockázatától – így állítottam fel... éppúgy, mint ön, tábornok úr, ... a kérdés sarokkövét... Az angol korona sok pénzt töm országunk igazgatásába... sok pénzt a kereskedelmünkbe. Odaát úgy hívnak – és mi örömmel halljuk – úgy hívnak bennünket, hogy: Új Világ!... Kérdésünk sarokkövére tehát a saját államaink gazdasági testében kell keresnünk a választ... Uraim, folytattam tovább már ezerszer, az a rossz üzlet, amit mi eddig az angol koronának jelentettünk, nekünk, amerikaiaknak, nem volt a legrosszabb üzlet!... Ezzel az érveléssel mindenkit megnevettettem és megnyertem... Az üzlet...

GREENE: (*kitörve*) Üzlet! Üzlet! ... Azt a keserű mindenségit, hát az éjjeli órének tart bennünket, lakatnak a pénzszekrényén?...

WASHINGTON: A cégvezetőséget körülevézve érünk révbe, öregem, tudni kell hát, honnan fúj a szél! (*A polgárokhoz:*) Tisztelet, becsület minden üzletnek a világon!... Be kell látnunk, hogy az én mesterségem... melyet ebben az órában bizonyára nem fogunk túlértékelni... minden hódolata mellett sem tudja egyedül

üdvözítőnek magasztalni az önökét... Egy államnak – oly sokszor kockáztattam az életemet, hogy igazán szerethetem ezt a szót, – egy államnak többnek kell lennie, mint üzletnek, mert az üzleti ügyek... legrosszabb esetben is... megoldhatók jogászokkal... ésszel, ha úgy akarják, ... jóakarattal... rossz lelkiismerettel... Az üzlet pénzt hoz vagy visz el... Az állam, nevezzék istennek vagy bálványnak, vért követel!... Az emberi lelkek mágiája ezer év múlva talán kisikeríti, hogy az állam tiszta üzlettel alakuljon át, ma azonban nem úgy állnak a dolgok, ma a katonai mesterség még nem élte túl magát, és rőf és a mérleg mellett a puska a közösségnek szolgál!... Az imént kimondtuk a szót, amely döntő lesz, ha egyszer majd többet akarunk, mint jól élni és kövéren meghalni, ez a szó: Amerika! ... Hitemre és becsületemre, – nem tudom, jó üzlet huzódik-e meg a mögött az érzés mögött, amellyel ezt a szegényes szót védelmezem. De azt – becsületemre! – tudom, hogy ez a szó most védelemre szorul és hogy én az életem árán is kész vagyok védelmezni, erősíteni... felszabadítani! Nem vagyok alkudozó parlamentér: a lényeg ez: készek-e önök... bárkik is... áldozatokra ezért a szóért, ezért a földért, amely nemzet szeretne lenni? Készek-e áldozatot hozni vagyonban és vérben?... Nem, ez nem elég! Készek-e azért az érzésért, ami Amerika, feláldozni vagyonukat és vérüket?

(Csönd.)

LAURENS: (*a legfiatalabb, szerényen*) Igen ... én kész vagyok! (*Greene és Washington komoly katonai üdvözléssel tiszteleg neki.*)

(Szünet)

WASHINGTON: A többi úr határozatlan?

GREENE: ... pénzeszsákok...

ADAMS: Ezt talán szíveskedjék mellőzni!... Honnan veszi a jogot, hogy pocskondiázzon, ahelyett, hogy meggyőz? Honnan tudja, hogy igaza van?

GREENE: Onnan, hogy magának nincs igaza. Maga börzekukac!

ADAMS: Legyek talán vasgyúró?... Azt hiszi, emberhez méltó hivatást tudok látni abban, hogy valaki egész életében egyebet se csinál, minthogy más emberek mellkasára céloz?

GREENE: Maga zöldfülű!... Hát ki teremtette meg a lehetőséget, hogy a pult mögött békésen csapdoshassa fültövön a pereputtyát?

ADAMS: Én becsületes kereskedő vagyok és...

GREENE: ... én becsületes katona vagyok és...

JOE: ... egy úr azt kéri...

STONE: ... hogy fogadjuk azonnal...

JOE: ... nem hagyta, hogy elutasítsam... Azt mondta, hogy...

IV. jelenet

THOMAS PAINE: Hogy: "Itt vagyok!"... Bocsánat... De én már jobb szeretek egyenest beállítani a kovácsműhelybe, ha elveszett egy patkó... Itt pedig egész az ucca közepéig kipurcsköl a fűjtató...

GREENE: (*még dühöngve*) Az úr ló?... Vagy maga az ördög, hogy elveszett egy patkója?

PAINE: A pokol csikaja, akit az ördög sarkantyúz, mint minden fiatal amerikai!

STONE: Kit keres?

PAINE: Ön a házigazda?... A Pennsylvaniai Magazin tulajdonosa?

STONE: Én vagyok...

PAINE: Akkor örömmel rázom meg a kezét. A lapja jó! Mit... jó?!... Jelleme, gerince van!!

STONE: Ezt rábízhatta volna a postaládára...

PAINE: Nem, nem! Egy cikket hozok!

STONE: Megbocsát, hogy nevetek a jámborságán... nem is sejti, naponta hány cikkel árasztanak el... Ha mindenki oly vakmerően próbálna rendelkezni az időmmel, mint ön... hova jutnék?... (*Röviden*) Neve?

PAINE: Régi munkatársa vagyok! Tippeljen!

STONE: Kérem, ne tartson föl feleslegesen. A neve?

PAINE: Thomas Paine.

STONE: Tehát nagyon köszönöm, Paine úr... A kéziratot, ha nem használnók fel, vissza fogja kapni... Lakcíme?

PAINE: Ezzel lesz némi nehézség... Greene táborába készülök... Biztosan szüksége lesz dobosra, mert a seregének már csak a szél füttyül indulót a szakadt nadrágokon és nemsokára az is bedöglük...

GREENE: Mit akar ez a betűsintér? Én majd takarodót fúvok neki!

PAINE: Ki maga, öregem?... Tíz tonna bálnaszírt egy veréb ellen... Maga: ő! maga: Greene tábornok!!

GREENE: Ha csatát is úgy nyer... ahogy ezt a fogadást...

STONE: Uraim! A felhívás alatt ez áll: A józan ész! (*Paine-hez:*) Maga vagy lókötó, szélhámos, – vagy a józan ész a saját személyében!

WASHINGTON: Mit?... Ez a fickó?... Maga keresztelte el az idénykatonákat és a napfényhazafiakat?

PAINE: Hogy kiemelhessem a keresztvízből – Amerikát!... Washington (*a tábornok bólint*) és Greene együtt?... S hozzá a kongresszusi urak? Most aztán olyan anyagot kap a Magazin nyomdája, hogy egyszerre puskapor...

WASHINGTON: Philadelphia polgárai nem sietnek úgy a lövöldözéssel! A puskaport minduntalan fel kell találni! az arany, az kézzelfogható!... Anglia vet valamicskét a gyarmatainak, és a gyarmatosai bedölnék neki... Az angol fontnak nagyobb a súlya, mint a szabad embernek... mit mondok? mint az egész Új Világnak!

PAINE: Az angol font, azt mondja?... Mintha mi nem moshatnánk ki mázsaszámra az aranyat a földünkből... Saját ércpénzt verni, uraim! Minden aranyérméből egy angol király fejének kell kikandikálnia? Pénzünk csakugyan nem igazodhat még most sem a saját fejünkhöz?... Úgy vélném, (*Adamshoz*) az ön állkapcsa nem éppen a legrosszabb kerethez jutna!

ADAMS: Az éremjogot Anglia őrzi pecsétetes írásban a londoni bankban!

PAINE: Az arany Amerika ereiben folyik!

ADAMS: Vannak szerződések...

PAINE: ... és vannak emberek, akik széttépik a szerződéseket!

ADAMS: Ez hazaárulás!!

PAINE: ... ez szabadság!!

ADAMS: ez játék a tűzzel...

PAINE: Gyerekek ne is nyúljanak hozzá!... Én azonban tábornokokat és férfiakat látok itt!... Amerika kinőtt a gyerekcipőkből! Nem vagyunk többé gyámhatóságilag gondozott papírijai a londoni tőzsdének!

GREGNAN: Talán lehetne egyezményt kötni a brit kormánnyal... Elvégre a legtöbbünk mégiscsak még odaát Angliában kapta az első pofonokat...

PAINE: A pofozógép hú az ökölhöz!

GREGNAN: Vicc ezen nem segít túl... Alkotmányunk első paragrafusa: Az Angol anyaország...

PAINE: Lelkiismeretesség ezen nem segít túl: mi egy olyan Amerikáról beszélünk, melynek a hazánkká kell válnia... és amely azzá is válik, ha meg tudunk egyezni! Itt van a lényeg! közelebb van, mint London, saját magunkban van!... Óh, tudom... ismerem a régi nótát!... Az üzleteink nem mennek rosszul... Csakugyan így rövidlátóan kalkulál egy igazi kereskedő?... Egy független cégnek, uraim, a gondolkozása és a cselekvése... igen, a cselekvése: egészen másféle!!... Hogy állunk például a behozatali adóval?

ADAMS: Gyalázata a civilizált világnak... ebben minden tisztességes koponya egyetért önnel!

GRIGNAN: Angliával nem irtjuk ki az adókat a világból!

PAINE: De a főlöszlegeseket!... Gondoljanak csak a bélyegilletékre!...

GRIGNAN: ... Azt egye meg a fészkes fene!

PAINE: ... a fene óvakodni fog! Kinek érdeke a tea-adó? Csak vaktában kapok ki egyetmást... Önök értik a dolgot, uraim!... Ki zsebeli be a hasznát? A mi síkságaink farmerei? A mi piacaink kereskedői? Vagy az angol cég?... Így fest a maguk "Egyezménye"... Arról nem is beszélek, hogy egy Themse-parti királyi korona vajon a legillőbb jelvény-e egy olyan ország számára, ahol a férfiak minden egyebek, csak nem udvari bolondok... Röviden: kérdések vég nélkül! A válaszokat az ucca adja: ... zavargások, zendülések mindenfelé... Londonból azonban kivezérelnek néhány ezredet és a prérítúz kialszik... Két tábornok áll előttünk. Bennük volt bátorság! Az Új Világ lelkiismerete hajtotta őket... végigjárták Anglia tizenhárom gyarmati államát... mint a koldusok: Segítsetek! Segítsetek!... Önkéntes csapatok álltak melléjük, éppen elég! Óh, Amerikában van szív, éppen elég! De nézzék meg az egyenruhájukat! Angol posztó! Hogy csupa rongy és folt, az az önök fejére száll, uraim! Fizetik az adót Angliának, azt meg tűrik, hogy a fiaik csavargóként kóboroljanak és hogy úgy bánjanak velük, mint lázadókkal! Ahelyett, hogy kimondanák végre a szót, melyet az óra követel!

ADAMS: Szó? Szavak?... Önnek még mindig nincs elég kongresszus és parlament az Államokban?

PAINE: Egyetlenegy szóra van szükség, értsék meg! Mondják ki, hogy új hazájuk szabad nemzet!... Mire valók az emberi jogok? Szerezzék meg őket! Elég volt a lázongásból, a felkelésekből, rebelliókból!... Kiáltásatok ki Amerika függetlenségét!!

ADAMS: ... és Anglia?

PAINE: Angliának üzenjétek meg a háborút!

GRIGNAN: Mindenekelőtt: új jogi alapot nyernénk vele! Ez biztos!

PAINE: (*manifestumot vesz elő*) Tizenkét állam már ideadta az aláírását. Philadelphia polgárai, Pennsylvania képviselői... a tiétek még hiányzik!

ADAMS: Az Államok függeltnsége? Ez igazán: szó!... Itt az aláírásom... Ön pedig (*Greene-hez*) képezze ki ezt a vén kalmárt derék amerikai katonává! (*Greene a kezébe csap*)

WASHINGTON: Ki mondta, hogy ez az ember egy tucat katonát ér? Thomas Paine... ön egy hadsereg!!

PAINE: Parancsnokom pedig az első amerikai tábornagy: Washington György!

(*A fény hirtelen kialszik. Fügöny.*)

MÁSODIK KÉP

(*Pennsylvánia távolnyugati része*)

(*Hegyszakadék. Este. Táborút. Kezdetben távoli, tompa ágyútűz. Az előtérben: Stone, Adams, Grignan és Laurens. Grignan a zubbonyát foltozza, Stone Adams fejét tetvezi.*)

I. jelenet

LAURENS: ... nem tudtam, hogy Mars tetves... az iskolában babérkoszorúsnak tanítják...

ADAMS: Tartok tőle, hogy a béke istennője is gyakran vakarja a fejét az olajággal... – Nagymamám mindig mesélte, (*Stone-hoz*) fent a csúcson ül a gaz nép! – ... hogy XIII. Lajos udvarhölgyeinek a fejéről Versaillesben ezüst tűkkel csipkedték le a tetveket a komornák, az udvarhölgyek viszont aranytűvel a királyné...

GRIGNAN: Akárhogy volt... ilyen tájban véget érne a tetvezés és ágyba lehetne bújni...

LAURENS: Ágy!... divány... pamlag!... Létezik még ilyesmi a világon?... Négy fal vette körül az embert... tető volt a feje fölött...

STONE: ... és volt asztal s az ember nagyot reccsentett rá az öklével, mikor azt olvasta az újságban, hogy tél beálltával a katonák megbékéltek az angollal és fülükre húzták a paplant!!

LAURENS: Tél?... Tíz hónapja a harctéren vagyunk... és az eső csak azért állt el, hogy indulhasson a havazás és a hó csak azért állt el, hogy megint rákezdhesse az eső...

GRIGNAN: Az ember nem hinné, hogy egy kerek kis év... egy életév... eltelt azóta, hogy kimaszíroztunk Philadelphiából... És mit értünk el?... Itt ülünk az angol harapófogójában... Kerek egy esztendeje... az ember nem hinné... de ez a zubbony bizonyít... Mi durvább anyagból vagyunk...

LAURENS: Az embernek jó vastag az irhája...

GRIGNAN: Philadelphiában lehetett pityizálni... kényelmesen pipázni...

STONE: ... fizetni az adót...

LAURENS: Most meg életünkkel fizetünk ezért a vak engedelmességért!... De hova lett Howe?

ADAMS: Howe elesett... Utolsó percéig hitte, hogy minden jóra fordul...

LAURENS: Elesett?... Meggebedt!!... A vérhas elgyöngítette... A féreg szétmarta, agyonhajszolta a sok erőltetett menetelés...

ADAMS: Azt hittük, a hősi halál a hazáért abban áll, hogy az ember golyót kap a mellébe, "előre"-t ujjong és hallja a zászlók diadalmas csattogását... Napvilágnál mindez egész másképp fest... de hát én, mint kereskedő, sohse ugrottam ki vállalkozásból, csak azért, mert pangott a spekuláció... Szolid cég kitart... Kezetadtunk Washingtonnak... Egyébként te voltál az első, Laurens...

LAURENS: Nem ok rá, hogy utolsó legyek a honvágyban!

STONE: Honvágy?... az már más!... Honvággyal nekem is tele van minden nyeregtáskám!

ADAMS: Honvágó?... esténként azzal takarózom és reggelente azzal dörzsölöm ki az álmot a szememből!

GRIGNAN: ... folyton az jár az eszemben... hogy a fiam talán mégsem kapta meg a himlőt... Mikor eljöttünk, olyan gyanúsán piros volt az arca... Utoljára te vetted karodra a kis Jákobot...

ADAMS: Az arca piros volt... de nem hinném...

GRIGNAN: Biztosan lázas volt már...

ADAMS: Gyereknél könnyen megy...

GRIGNAN: ... biztos, hogy himlős!

STONE: Tíz álló hónapig senki se himlős!

GRIGNAN: ... Ki mondhatná meg, hogy csakugyan az volt-e?!... Az is lehet, hogy csak tegnap hűlt meg... és ez a mai kritikus éjszaka... Lázas és engem hív!... Egy ilyen gyermeknek szüksége van az apjára...

ADAMS: Ez igaz, Grignan... Szükségük van ránk... a gyerekeknek... az asszonynak... az üzletnek...! Én folyton a kikötőt látom... Az ember a kikötőmester látcsövén kémleli a brigget, amely Hollandiából... vagy Indiából... vagy Spanyolországból... éppen esedékes... Aztán csattognak a vitorlák... A kapitány nálunk ebédel...

STONE: De hol bujkál Thomas Paine?... Az mindig tud segíteni!

ADAMS: Az ám... Paine...

GRIGNAN: Hol az ördögbe csavaroghat?... Már ezerszer visszavarázsolta a kis Jákobom egészségét. Végighúzza a kezét a helyen, ahol a láthatáron Philadelphia van, és azt mondja a maga furcsa módján: Grignan Jákób, ne légy himlős és lázas! Grignan Jákób, légy egészséges...! Komoly arccal csinálja... kimerül tőle... hiszem minden szavát...

ADAMS: Hol az ördögbe bujkál... az a Paine?

STONE: Csak nem történt vele valami?

LAURENS: *(kiált)* Paine!

GRIGNAN: Paine!

ADAMS: ... Paine!

STONE: ... Paine!

(Kiabálnak, mint az ijedt gyerekek. Csönd.)

ADAMS: ... ha meghallott bennünket...

STONE: ... akkor rögtön itt lesz...

GRIGNAN: ... rögtön bizony. Úgy mozog, mint a villám!

(Szünet.)

LAURENS: De vajon meghallott-e?

ADAMS: Persze, hogy meghallott!

STONE: Neki aztán van füle, Paine-nek! A fű növést is hallja...

(Szünet.)

ADAMS: Kiáltunk megint... Nem tudja, hol vagyunk... Az ember orra hegyéig sem lát...

LAURENS: Paine ne találna ránk?... Jobban lát éjszaka, mint a bagoly...

(Szünet.)

II. jelenet

(Paine, Washington, az előbbiek)

PAINE: Ki rezelt be már megint?

ADAMS: Az egész társaság... Paine... A honvágyról beszélgettünk...

PAINE: Szóval üsse meg a dobot és kergesse pokolba az érzékenységeteket?... Hagyjatok egy percre magunkra... Majd hívlak benneteket...

(Az előbbiek eltűnnek a háttér félhomályában. Washington leül a bal előtérben a nagy dob mellé, amelyre Paine mutatott. A dobon térképet terít szét.)

WASHINGTON: Itt északon... előnyomulnak... még jó, hogy elaludtak az ágyúk... Keleten, itt... megszállva tartják a magaslatokat... A dél egyetlen mocsár... Nézze meg maga! Érti már?

PAINE: Miért fehér a térképen az egész nyugat?

WASHINGTON: ... ismeretlen... ismeretlen terület... ott a világ vége...

PAINE: Az Ó-Világ számára... Az Újnak Amerika a neve, ugye? Ennek itt... ennek itt ni... az egészek, Amerika a neve... ugye?

WASHINGTON: Ennek örület a neve!... Örület!!... Nem, nem!!... Mit tudom én, mi vár ott?... Itt... meg itt... meg itt az angol áll... Itt valóság van... Ezzel a tétellel számolhatok... Amott, nyugaton, nincs teremtett lélek, aki tudná, hogy mi vár rá!

PAINE: Föld!... Föld! Washington! Föld... Terület, amelyért harcolunk... Haza!

WASHINGTON: Romantika!... Szőröstül-bőröstül eltűnni a vadonban...

PAINE: Meghódítani Amerikát!

WASHINGTON: Az angol elől menekülve...

PAINE: ... kivesszük a térképet Anglia kezéből... Ezek a területek és térképek kártyák... Amerika még nem engedett a kártyáiba pillantani! A mi előnyünk!!

WASHINGTON: Ki biztosít, hogy ott nincs bedeszkázva a világ?

PAINE: Kolumbusz fantasztikusabb útra indult még fantasztikusabb föld felé...!

WASHINGTON: ... időt nyernénk... a belső rész Anglia számára kívül esik a szabályzaton... az öreg Tornay agyafűrt kelepcének tartaná... De a hétszentségit, minékünk is az, Paine!

PAINE: A mi hazánknak nemcsak Boston... Philadelphia... New York a neve... Mondják, hogy White Mounts mögött a Lőrinc-folyam nagy kanyart ír le... Pionírok csodákat tudtak mesélni az Ontario tóról... az Erie tóról... A Huron és a Michigan ujjongani fog, hogy végre amerikaiak bivakolnak³ a partján...

WASHINGTON: ... átkozott muzsikusz!... A fehérség csalogatni kezd... és hívogatni... Folyók rajzolódnak bele, halakkal, melyek azt akarják, hogy megfogjuk őket. Erdők rajzolódnak bele, vadállatokkal, hogy üldözzük őket... Préri csap szét, zölden és buján... hogy a lovaink legelésszék... Az angol... ha mégis követne... felörlődik a nagy térben... Kiszöktünk a kutyaszorítóból... Nyugat felől előtörhetünk, ahol és mikor csak tetszik... Csakhogy az embereink kidőltek... honvágyuk van...

---

³ táboroznak (szabad ég alatt)

PAINE: Azt bízva rám! – Az emberek, Washington, akár bátrak, akár gyávák, ha valamit ünnepélyesen tárunk elébük és szívünkkel visszük a szívükhöz... bármi is az... rögtön nagy lesz, tiszta és hatalmas... És ha én azt mondom nekik... ha a legmélyeségebb hitemmel mondom, hogy itt (*kezét végighúzza a térkép nyugati részén*), hogy itt van gyermekeik és unokáik hazája, a győzelem és a jövő... akkor hinni fogják... és a hit, Washington, veszélyt elfúj, erdőket, vadonokat... hegyeket elmozdít!

(*Ledobja a térképet és megperdíti a dobot.*)

PAINE: (*kiált*) Fiúk! Bajtársak! (*Újabb dobpergés*)

(*Az ELŐBBIEK visszajönnek. Paine himnikus ütemben beszél, a dob skandál.*)

PAINE: Nézd Amerikát,
Vizeit tengerek isszák,
a földje a mi erőnk,
A földje a mi erőnk!

Mi volna a tenger,
Ha nem etetnék a folyók,
Amerika folyamai...?

(*Két karjával vezényelve recitativba ragadja a bajtársait.*)

MINDNYÁJAN: Amerika folyamai...!

PAINE: Nézd, csupa sugár,
ragyogó csillag az ég,
az ég a mi lobogónk,
az ég a mi lobogónk!

Mi volna az ég,
Ha tele nem tündökölnék
Amerika csillagai!...?

MIND: (*erősebben*) Amerika csillagai!

WASHINGTON: ... Amerika csillagai...?

PAINE: Megvénül a Föld,
beteg és szomorú a világ
ha nincsen Amerika,
ha nincsen Amerika!

Vén volna a világ,
Ha nem zúgna itt hegyeivel
a fiatal Amerika!

MIND: (*lelkesen, mialatt a háttér sötétjéből új seregek özönlenek*) A fiatal Amerika!

PAINE: És nem lesz Amerika

ha mi most össze nem fogunk,
bajtársak, milliók,
bajtársak, milliók!

Semmi sem volna Amerika,
ha nem lennénk mi, amerikaiak,
bajtársak, milliók!

MIND (*ujjongva*): Bajtársak, milliók!
Bajtársak, milliók!

WASHINGTON: (*szoborszerűen*) Bajtársak!... Indulás!!... Nyugatra!!!
(*A fény hirtelen kialszik. Függyöny.*)

HARMADIK KÉP

(*Philadelphia*)

(*A Pennsylvániai Magazin szerkesztőségi szobája. A háttérből asztal fut előre, két oldalán székek. A nyomdagépek állnak, egyébként mint az első kép.*)

I. jelenet

(*Az öreg Tornay tábornok és egy fiatal törzstiszt, mint követ, várakozva áll az ajtó közelében. Szünet.*)

A FIATAL TISZT: (*ingerülten*) ... ráérünk... az várhat... Antisambriroztatják⁴ az embert,... mint egy szeszélyes felség...

TORNAY (*mélyet sóhajt és gúnyosan mosolyogva vállat von. Szünet.*)

A FIATAL TISZT: ... nincs ízléstelenebb, mint királyi gesztusok efféle feketekörmös emberek részéről...
Húzzuk keresztül a cimborák számítását... Jöjjön, kegyelmes uram... Menjünk...

TORNAY: Szigorú utasítások kötnek...

A FIATAL TISZT: Követnek mozgási szabadsága van...

TORNAY: (*óvatosan, halkán*) Békét minden áron...

A FIATAL TISZT (*ijedten*): Sejtelmem se volt róla, hogy Londonban így állnak a dolgok!

TORNAY: Londonban?... Mit akar?... Itt!... Itt egy bizonyos Paine... Thomas Paine – félek, nem fog távol maradni a tárgyalásainktól – úgy fellendítette az Államok ügyét... oly különös módon... annyi szenvedéllyel... Őn a Themsétől jön és nem ismeri a helyzetet... Mi “a józan ész” ellen hadakozunk... emberi jogok... demokrácia... függetlenség... szabadság ellen... Vegye csak szemügyre egyszer az ilyen jelszavakat! Írja rá ezeket a nagy szavakat valami papírrongyra és mindjárt megnyerte a tömeget...! A nép nem nyer vele semmit... a szegény szegény marad... a beteg beteg, és nem hülyül meg mindenki, de azt hiszi... de fanatizálódnak... és azt képzelik, hogy a világ új arcot kap, ha ennek a földrésznek Amerikai Független Államok lesz a neve...

A FIATAL TISZT: A mi mesterségünkön majd fogát törí az a képzelődés...

---

⁴ előszobáztatják

TORNAY: (*gúnyosan*) Pont olyan a helyzet...

A FIATAL TISZT: ... Az ön hadseregének, kegyelmes uram...

TORNAY: ... hátában a tenger... Az amerikaiak: ... óriás belföld, tömegével nyeli a hadseregeket... Tartalékaik úgy nőnek a földből, mint a gomba... A mieink – ön maga állapította meg – kimerültek!... Nos, legalább túlerő előtt történik a kapituláció... Sőt, talán... még ezeknek az embereknek a lelkesedése is teszi, hogy...

A FIATAL TISZT: (*katonásan*) Excellenciád rokonszenve az ellenséggel...

TORNAY: Fiatalember... hátrább az agarakkal! Ne legyen olyan buta, amilyenek ma mindenkit tartanak, aki angyalbőrt hord. Remélem, ebben az órában nem csekély szolgálatot fogok tenni királyi uramnak... Megkívánom, hogy a küszöbön álló tárgyalások során tökéletesen és feltétlenül alkalmazkodjék az én magatartásomhoz. (*A fiatal tiszt vigyázzba helyezkedik.*) A józan észnek ezek a szabad polgárai katonának tekintenek bennünket... ez pedig manapság azt jelenti, hogy nem ép-, hanem gyengeelméjűnek... Az imént ön maga is igazolni próbálta ezt az előítéletet... Ezek az emberek most elsősorban és mint a megszállottak a maguk úgynevezett függetlenségét fogják követelni...

Amit katonai fölényben veszünk, – meg kell nyernünk a gazdasági előnyök révén!

A FIATAL TISZT: ... engedelmével közbevetem, hogy a bostoni kikötőben már elsüllyesztették az első angol teahajót...

TORNAY: ... Tudom!... Hogy a másodikat ne fűrjék meg... – arra megy a pakli!

II. jelenet

(*Greene, az előbbiektől*)

GREENE: (*Tornay-hoz*) ... a mi Washingtonunk aztán megégette a békát magukkal, mi?... Én, vén számár, a szorosokat rohamoztam... a magaslatokat forszíroztam volna... és elvéreztem volna, előírásosan, mint egy arénában...

Washington... kitarja az egész messze Nyugatot... mint egy ajtót... és eltűnik... (*nevet*) Szerettem volna látni az arcát, Tornay! Fogadok rá, szétrobbant volna a dühtől, ha nem lenne olyan bivalyfeje... De nem engedett!... Ment utána!!...

Csak hát kár, hogy közben ki kellett nyúlnia, mint a sodort nudlítésztának...

Végül is mennyi... – szívére a kezét, Tornay! – mennyi híja volt, hogy az angol korona nem lett szegényebb a komplett amerikai gyarmati hadsereggel...?

TORNAY (*elfordul, hallgat*)

GREENE: ... Ennyi?... (*Szívélyesen*) Katonák vagyunk, Tornay!... Aki kapta, hordja a sebet... és a sebesült: bajtárs! ... Ide a kezét, Tornay... És semmi harag!

(*Kezet ráznak. Szünet.*)

III. jelenet

(*Adams, az előbbiektől*)

ADAMS: (*Greene-hez*) Amerika polgárai azt a kérelmet terjesztik excellenciád elé, hogy kegyeskedjék gratifikációt⁵ elfogadni, gratifikációt, melynek magasságát excellenciád saját mérlegelése állapítja meg...

A FIATAL TISZT: Bocsánat... mi az előzetes béketárgyalások céljából...

ADAMS: Bocsánat, a saját ügyeink előbbre valóak!

GREENE: Bocsánat!!... Tornay, hallotta ezt a beszédet? – Adams!! Tartottalak valamire!... Tisztességes katona lett belőled... de alig búvik vissza az efféle alak a polgári feketébe, rögtön kitör belőle a régi kutyadisznó! – Azt mondtad, hogy “gratifikáció”? ... Az öreg Greene-t kereskedői firmává akarjátok tenni?!... Betönni a száját egy aranyrúddal?!... Mi? (*Adams tiltakozni akar*) Vigyázz!!! (*Adams gépiesen engedelmeskedik*) Nyugdíj, mi?! ... Abból nem esztek! A hálósipkát majd akkor teszem fel, amikor én... én... én érzem, hogy fáradt vagyok!! Megértetted?! Lelépni!

A FIATAL TISZT: Bocsánat!... a mi időnk...

GREENE: Nagyon belefáradt a háborúba, hogy úgy siet?

IV. jelenet

(*Washington, Stone, Grignan és Paine, továbbá az előbbieik. Az amerikaiak közül csak Washington és Greene van egyenruhában.*)

WASHINGTON: Üljünk le! Greene tábornok elnököl!

(*Mind leülnek. Greene egy fejbőlintással Washingtonnak adja a szót.*) (Csönd)

WASHINGTON: Nos hát, mit hoznak?

TORNAY: ... A békét!

WASHINGTON: ... A függetlenséget?

TORNAY: ... Anglia elismeri!

WASHINGTON: ... Feltétel nélkül?

TORNAY: ... Feltétel nélkül!

WASHINGTON: Az angol gyarmati hadsereg?

TORNAY: Elhagyja az amerikai garnizonokat és kikötőket.

WASHINGTON: Mikor?

TORNAY: Azonnal!

WASHINGTON: Jóvátétel?

TORNAY: ... Egyik részről sem!

WASHINGTON: Ez az egész?

TORNAY: ... Ezen túlmenőleg...

PAINE: ... Ezen túlmenőleg?...

TORNAY: Előterjesztésem félbeszúttatott... Szabad kérem, hogy az illető úr neve leszögeztessék?

PAINE: (*Greene felé*) Thomas Paine...

TORNAY: (*zárkózott arccal Painehez fordulva*) ... Ezen túlmenőleg az angol kormány hajlandó az új államnak – melynek barátságát keresi – kölcsönt nyújtani.

---

⁵ kártalanítást

GREENE: ... Kölcsönt?... Mióta kétágú vagyok, nem hallottam még békekötésnél ezt a szót... Tornay, mi a szabadságért harcoltunk! Punktum!!!... Kölcsönt? Végül talán még a vállszalagját is felkínálja, hogy vegyük meg?

ADAMS: Ezer bocsánat, Greene tábornok!... Nem államtitok, hogy egy új államnak hitelre van szüksége...

GREENE: Győzelmünk hitelt nyit számunkra az egész világon!

ADAMS: ... Volt ellenfelünk tudja legjobban, hogy mit érünk!

PAINE: ... Kölcsönt? (*Tornay arcába*) Tehát így akarják bilincsbe verni az új szabadságot... gazdaságilag?... Ha nem tévedek, Washington,... Franciaország... már... felajánlotta...

TORNAY: (*gyorsan*) A francia állam, ez sem államtitok, uraim, küszöbén, vagy talán kellős közepén áll egy forradalomnak...

PAINE: Forradalomnak?... Ettől a szótól minékünk nincs mit félnünk, mert a nagy fordulat, amelyre ön utal, a francia népet csak testvérévé tenné az amerikai demokrácia független államainak!

TORNAY: Bármennyire tisztelem is ezt a barátságot, legyen szabad rámutatnom, hogy egy kölcsön nem érzelmi ügy, hanem pénzügytechnikai kérdés... Forradalmakra nemcsak egy "Louis Seize" fizethet rá, hanem a Luisdor is... már pedig itt erről van szó!

PAINE: Az arany arany!

TORNAY: Minden bizonnyal... Azonban vannak országok, amelyek csődbe jutnak és vannak, amelyek jó üzleteket kötnek...

ADAMS: ... És Anglia... Kitűnő, tábornok... Mint üzletember, azt kell, hogy mondjam...

PAINE: Mint amerikai, én azt mondom...

ADAMS: Hagyja, hogy elmondjam nyugodtan a magamét, Paine!... Most kizárólag üzletről van szó...

PAINE: Épp az a tévedés, hogy már-már elhiszik!... Amerika nem szatócsbolt...

ADAMS: Nem! Amerika egy újság!... Egy költemény!! Egy kiáltvány!... Micsoda túlfeszült, patétikus ábránd!!!

PAINE: Mindenesetre ennek a patétikus... túlfeszült ábrándnak köszönjük a győzelmet... Az életet kockáztatni, az rossz üzlet volt...

ADAMS: Nem szükséges elszalasztani miatta egy jó üzletet, ha már életben maradtunk...

(*Greene elaludt. Washington az alvó tábornokra mutat. Azonnal csönd. Greene vidáman mosolyog maga elé. Az amerikaiak mind integetnek egymásnak és örülnek szeretett, öreg Greene apójuknak.*)

ADAMS: (*halkan Tornayhoz*) ... Egész idő alatt nem hunyta le a szemét... Greene apánk (*Csőnd*)

(*Greene a csöndre felébred, egy darabig hunyt szemmel figyel a némaságba, aztán öklével hirtelen az asztalra csap*)

GREENE: Na, hát beütött a holtpont!... Alig hiszi az ember, hogy megy már a dolog, mint a karikacsapás, alig veszi le róla a szemét egy porció durmolásra... Nem megmondtam? Egy lépést sem tudnak tenni nélkülem!... Lehunyom a szememet... és máris fuccs a bölcsességnek!... Greenet nyugdíjazni! Adams! Belátod, hogy buta voltál?

ADAMS (*hallgat*)

GREENE: Lásd be!

ADAMS: Belátom a hibát!

GREENE: Nahát!... Ami pedig a kölcsönt illeti... ami az egyiknek jár, én azt mondom, az a másikat is megilleti!... Fogadjuk el mindkét ajánlatot!

ADAMS: *(Tornayhoz)* Jöjjön tábornok! Állapítsuk meg az irányvonalakat...

PAINE: *(a távozókhoz)* ... De nem lezárni, míg hír nem jön Párizsból!

(Adams az angolokkal, Grignan-nal és Stone-nal el.)

V. jelenet

WASHINGTON: Bravó, Paine! Annak a minden hájjal megkent Adamsnak ajtót nyitottunk a jobb feltételek felé...

GREENE: Franciaország nem tett ajánlatot?

PAINE: Nem... De ez az ország közelebb áll hozzánk... Már csak azért is, mert krónikus ellensége Angliának... Üzletkötés Angliával... kész rókacsapda... Küldjete ki engem Párizsba! Egy hajó aranyat fogok hazahozni és... ami több, egy hajó szívet!!

WASHINGTON: Útlevelek és meghatalmazás egy órán belül rendben... Holnap reggel szed horgonyt egy holland hajó...

PAINE: És beszélni fogok Amerikáról és egész Franciaország lázba jön a vágytól, hogy olyan legyen, amilyenek mi vagyunk!!!

GREENE: Egy hajó arany! *(Megrázza Paine kezét, atyailag mosolyog)* Egy hajó szív?... Nem új világot felfedezni a legnehezebb! ... Sokkal nehezebb, Thomas Paine... a régit megújítani!

(A fény hirtelen kialszik. Fügöny.)

NEGYEDIK KÉP

(Párizs)

(Terem a Tuilerákban.)

I. jelenet

(Christoph Stone, Thomas Paine)

STONE: Tele vagyok nagyszerű hírekkel... az arany... a papírok... Mindenki a fedélzetre! Büszkék lehetnek rád Philadelphiában... Nézzétek a mi Paine-ünket, fogják mondani, alig néhány nap alatt egy egész hajó arany repült a zsebébe Párizsban... Egy olyan Párizsban – teszem majd hozzá én – ahol minden a feje tetején állt... Órák kérdése és ez a Párizs éig dobálja a lángjait! Jó annak, akinek nincs vesztenivalója ezen a máglyán... Igazán örülök!... Vecsernyére biztosították a külön postakocsit a Richelieu út felé... Akkor aztán nincs irgalom a lovaknak, míg csak épségben be nem futottunk Havre-ba. Vitorlát fel... és “à dieu” vagy “à diable” ennek a Párizsnak!

PAINE: ... Ma este?

STONE: Ma este... Majdnem elszontyolodva mondd... Ördög tud eligazodni rajtad!

PAINE: ... Chabot...

STONE: ... Chabot!... "Nincs bűncselekmény"... "Legyünk rablók a nép érdekében"... – efféléket hallottam szóról szóra a saját szájából... Kapucinus barát volt... most meg olyan cinikusan káromolja az Istent...

PAINE: Ezeket az embereket túl soká kínozták... elnyomták... Az új szabadság...

STONE: ... megostromolta a Bastille-t... kiszabadított kétszázat és másnap hétezer embert, igen, embert, börtönzött be... Senki se számolja, óránként hányat vernek agyon...

PAINE: Én többet akartam itt, mint ez a pénz!

STONE: Én is körülnéztem, de többet itt ez idő szerint nem lehet összeszedni...

PAINE: Oda kell állni a legjobbak mellé, a jövőendő Franciaország kedvéért.

STONE: Franciaország... Franciaország!... Te amerikai vagy!!

PAINE: A konvent tagjává... és ami több, a forradalmuk díszpolgárává választottak!...

STONE: Óvni is akartalak már rég emiatt... A különfogat, Paine!... Dagadó vitorlákkal hazafelé! Onnan aztán csak írd... írd a receptjeidet...

PAINE: Írni... Írni!?

STONE: Semmi okod, hogy lenézd a mesterségedet. Kiáltványaid nem a legrosszabb toborzók voltak a sorainkban!... Gyere, Paine! A város hírektől zúg... Azt mondják, a király ma áll... utoljára... a bírái előtt... Ez az éjszaka gőzölni és vérezni fog...

PAINE: Nagy óra ez, Stone... érzem... nagy órája az emberiségnek! Felszabadított népének ítélőszéke előtt az első király... Szenvedélyesek... őrzöngenek friss diadalukban... Kötelességünk volna, hogy ott legyünk... hogy tanúk legyünk... a mi jelenlétünk belátásra fogja kötelezni őket... A felelősségnek, a történelemnek a szemeit érzik majd, amint belőlünk rájuk szegeződik.

II. jelenet

(Chabot, az előbbieket.)

CHABOT: ... Az amerikusaink!... Milyen szerencse!... Ma vettetnek el a kockák... az önök jelenlétében fogjuk lezárni a tárgyalást Capet polgártárs ellen...

STONE: A mi küldetésünk véget ért... Fogadja, Chabot polgár, búcsúköszöntésünket! (Dobpergés.)

PAINE: ... Ez a kezdet?

CHABOT: Ide jöjjenek... Nem sokáig fogja feltartani önöket... (A hátsó fal ajtajai megnyílnak. A kitárult ajtószárnyak érvényre juttatják a háttér mélyebben fekvő, emberekkel zsúfolt termét. Oldalt a konvent tagjai, katonák közt a Király.)

EGY BÍRÓ: (szakszerű hangon) Párizs polgárai! (A morajló háttér elnémul) Chabot polgártárs elmondja vádbeszédét Capet polgártárs ellen.

CHABOT: Ez a vádbeszéd, – megvallom – egy csupa-gyűlölet szívből tör elő! De törvény előtt állunk... az egyenlőség törvénye előtt... Szinte szeretném – elismerem – szinte szeretném megvetni ezt az észszerű törvényt, amely engem, Párizs forradalmi polgárát, egy szintre állít ezzel a kreatúrával!... ezzel a vádlattal... Amennyire lealacsonyításnak érzi ez a címeres állat, hogy egyenrangú lett mivelünk, párizsi polgárokkal, éppen annyira kell nekem is mérsékletre kényszerítenem a gyűlöletemet, hogy törvény és igazságszolgáltatás jogosultságát egyáltalán el tudjam ismerni! Itt törvényt látni: az ész irgalma! Mert ha a szívünket kérdezzük

meg, azok csak azt viharozzák, követelik, azt dobogják, azt dobolják, hogy: vér! vér! vér!!! – Igazságszolgáltatást gyakorolni itt egy szenvedély késlekedése, egy szenvedélyé, amely a maga új szabadságának tudatában halálos ellenségének egyenesen az életére tör! Lincselni volna itt emberi!

A TÖMEG: Bravó, Chabot! Jól van... Nagyszerű!!

CHABOT: ... Ti azonban, Párizs polgárai, az ész uralma kedvéért lemondtok a szenvedély nagyszerű szabadságáról... Tetőzzük meg ezen túlmenőleg is nagyszerűségünk fegyelmét és tekintünk el a személytől... mindentől, ami személyi!... Előttünk áll a király!

Köztársaságiak! Előttünk áll az ellenség!!

Itt az oldalamon: két amerikai! Képviselői annak az országnak, amely előttünk járt a szabadság passió-útján! Barátok állnak az oldalamon. Ügyünk barátai! itt állnak, republikánusok!

A TÖMEG: Éljen Amerika!!

CHABOT: Győzzük le, – mondtam – mindazt, ami személyi! És kérdezzük meg ezeket a férfiakat, kérdezzük meg, józanon, tárgyilagosan, a világ republikánus lelkiismeretét: Mi történik a köztársasági eszme halálos ellenségével? A királlyal! *(Csönd)*

A TÖMEG: ... Beszéljen az amerikai!... beszéljen... az amerikai!!

STONE: *(Painehez)* ... Egy szót se!...

PAINE: Stone?... Nem csoda, hogy milyen jó emberek? Oltalmat kérnek a saját temperamentumuk ellen! *(Paine még közelebb lép Chabothoz)*

PAINE: Párizs polgárai! Franciaország polgárai!... még többek: republikánusok!

Mi történik az ellenséggel?

A válasz, barátaim, elöttetek áll!

Nézzetek az arcába!

Nézzétek ezeket a sáppadt vonásokat... nézzétek ezeket a szemeket, amelyek hazátlanok lettek és jogtalanok... Nézzétek, nézzétek, mint embertársak, ezt az embert, aki árva magányában elöttetek áll... Nézzetek ebbe a dúlt... legyőzött arcba... És én azt kérdezem tőletek... hogy ebben az emberben, akinek arcát elöntötte a reménytelenség... akit felszaggatott a maga bíborbanszületett önteltségének bukása, akinek vállait a bűn és sors kísértetei nyomják, – azt kérdezem tőletek: Kicsoda lát még közületek királyt ebben az emberben?

A TÖMEG: *(tanácstalanul morog)*

PAINE: ... Én nem tévedek! Nem csalódom!

... Már csöndesedtek...

A koronát le kellett tépni a testéről... a bíbort a vállairól... ki a jogart a kezéből...

Korona, bíbor és jogar megsemmisült!

Koronázzátok meg, barátaim, az eszmét, a humanistas uralmát... És... ne tekintsetek el e hatalmas pillanatban a személytől, az embertől, aki tehetetlenül... védtelenül... eszt veszelve áll elöttetek...! Nézzetek testvéri arcába ennek a kreatúrának és adjátok meg e bizalmatlan vonásoknak a nemességét... a mi uralmunk inszigniáit⁶!

---

⁶ (hatalmi) jeleit

Párizs polgárai! Szolgáltassátok ki nekem, az én kezembe, ezt az embert!... Átveszem... magammal viszem Amerikába... megmutatom neki a szabad, független Államokat... Élje meg az új időket... Élje át...

A TÖMEG: Élje meg??... Éljen?... Tovább is éljen?... Royalista, aki így beszél!... Royalista!!

PAINE: *(nevetve)* Republikánus, aki így beszél!... Boruljon térdre republikánusként egy új, szabad Franciaország határain és az ő... az ő... az ő vallomása, hogy: "Vétkeztem!" ad majd új arcot a világnak!

A TÖMEG: *(az ujjain füttyül)* Csalás!!... Meg akarják menteni a Bourbonot!!... Árulás!!! Royalista!... Törvény elé az amerikaiak!!! Követeljük!!!

STONE: Paine! Több mint elég!!

PAINE: Engem nem tudtok megteveszteni! Semmi el nem tántoríthat a világ tiszta lelkiismeretétől! Magamnak követelem ezt az embert!

A TÖMEG: Royalista!... Gijjotint neki!... Gijjotint!

(A tömeg előre nyomul)

PAINE: Aki hozzám nyúl, Amerika felségét sérti meg! Fölöttem egy igazi köztársaság csillagos lobogója őrködik!!

CHABOT: Polgárok! Ez az ember tagja a konventnek! Díszpolgára a forradalomnak! Elfogadta a megválasztását... Polgára lett a francia köztársaságnak!... Vádat emelek ellene, hogy szövetkezett a királlyal!

STONE: Paine!! Menekülj!!!

PAINE: Eszem ágában sincs!! *(A tömeghez)* Amerikaiak, vagy franciák! Én egyetlen lépést sem hátrálok!

A TÖMEG: *(örögve)* Gijjotint!... Éljen Chabot!... Gijjotint!! Gijjotint!

(A fény hirtelen kialszik, a sötétből: "Gijjotint!")

(Függöny)

ÖTÖDIK KÉP

(Párizs.)

(Boltív. A magasból, jobb felől, vasrácsos nyíláson át fény csap be. balra a sarokban, ferdén, széles rácsos ajtó, a vasrudakon át kilátás a folyosóra.)

I. jelenet

(Thomas Paine, Király, de Villiers. De Villiers-t hangtalan őrség a cellába kíséri. A kísérő legénység némán el. Csönd.)

DE VILLERS: *(megismeri a királyt, letérdel)* Bocsánat... Felség... nem az én bűnöm, hogy Felséged legszerényebb szolgája...

A KIRÁLY: ... A neve, uram?

DE VILLERS: ... De Villiers.

A KIRÁLY: Mit keres Párizsban?

DE VILLERS: Royalista vagyok... a halált...

A KIRÁLY: Álljon fel... *(Kezét csókra nyújtja, De Villiers térdeplő helyzetben marad. A jelenet egy nagy ceremónia alázatos bensőségét kívánja.)*

A KIRÁLY: Csókoljon kezét, de Villiers úr...

DE VILLERS: Túl nagy kegy... (*Tovább térdel*) ... Én csak egyszerű nemes vagyok...

A KIRÁLY: ... Megfeledkeztem róla – ebben a... kissé zavaró... környezetben... De Villiers-t ezennel Amiens grófjává nevezem ki!...

DE VILLERS: ... Felség...

A KIRÁLY: És most, barátom, lépjen közelebb... Jöjjön, gróf! (*Ismét a kezét nyújtja.*)

DE VILLERS: (*szigorúan udvari tartással közeledve, kezét csókol*) Felség...

II. jelenet

PAINE: ... A hívei, Sir, úgy látszik, nem tűrik, hogy egyenrangú legyen velünk... Mosolyog?

A KIRÁLY: Mi ellenkező irányban utazunk... mi ketten... és ugyanazon a postaállomáson kell lovat váltanunk... és vigyáznunk kell, hogy össze ne cseréljék a kocsinkat... Csak éppen... hogy utunk ezen állomáson a hullaházba ér és rokonszenvünk nagyon rövid életű...

PAINE: Ohó, Sir! Ez a találkozás nem olyan futó, amilyennek ön elhitetni szeretné!... Amit én megfogtam... azt nem ereszttem!!

A KIRÁLY: ... és a halálos ítéletem?!... egyhangú volt!... A konvent jóváhagyta!

PAINE: Elítélnék, hogy kegyelmet adhassanak... Ön nem hiszi, milyen szerepet játszik a kegyelem...

A KIRÁLY: ... és ha erről a kétes kegyelemről én – lemondok?

PAINE: Kérdése elárulja, milyen messze van még az én hazámtól... Kétkedik benne, hogy republikánus lehet még valaha?

A KIRÁLY: Hiszi, hogy királypárti lehet még valaha?

PAINE: (*vidáman*) Nem én, egy fejedelemségért sem!

A KIRÁLY: ... Nem én, az életemért sem! (*Szünet.*)

PAINE: Miért köszönt le, mint Franciaország királya?

A KIRÁLY: Mint Amerika polgára, miért lett a védőm?

PAINE: Emberiességből!

A KIRÁLY: Tűrje ugyanezt a szót az én számban!

PAINE: Most azonban halálra ítélik Capet polgárt, mint XVI. Lajost!

A KIRÁLY: Elítélik a köztársasági Thomas Paine-t is, mint royalistát!!

PAINE: Számunkra – kettőnk számára – nem ítéletek fontosak... A legfelsőbb kincs számít...

A KIRÁLY: A meggyőződést, Thomas Paine, jogosan nyakazzák le bennem, míg akadnak emberek, (*de Villiersre tekint*), akik változatlanul tudnak királyokban hinni...

PAINE: ... mártírokat teremtenek!...

A KIRÁLY: Ön mint republikánus beszél...

PAINE: ... Önnek élnie kell...

A KIRÁLY: ... hogy meghaljon a királyok legendája... Ön, mint az ellenségem beszél!

PAINE: Ennek az ellenségességnek túl kell jutnia Káinon és Ábelon!!

A KIRÁLY: ... Azt én... nem fogom megérni...

PAINÉ: Azt ön meg fogja érni!... És ha e pillanatban még erőszaknak, csalódásnak érzi... ha most még veszélyeztetni is Önt... minél királyibban érez, Sir, annál tisztább lesz a nyereség!...

Már látom, hogyan érkezünk Philadelphia kikötőjébe! Szemei – melyeket semmi közösség nem nyitott még fel – látom, hogy ébrednek a szemei... Az egész kikötő egyetlen ujjongás: “Paine! Paine!”... és én, tölcsezt emelve kezemből a számhoz: “Greene!... Washington!!... Stone!... Adams!!”... Nevek... nevek, melyeket ön nem ismer... nevek, melyek önnek semmit sem mondanak... De türelem!... “Itt”, mondom majd a barátainknak, “itt fel kell támadnia valakinek, aki egész életében magányos volt!”... És ők kezét nyújtják önnek, Sir... Keményen!... keményen!! ahogy Amerika akarata követeli... olyan keményen, hogy a szívek átüthessék egymásba a gyökereiket!...

Aztán zúgás árad a város felől... az egész ország zúg (*látomászerűen beszél a király arcába:*)

Mi volna a tenger,
Ha nem etetnék a folyók,
Amerika folyamai...?

Mi volna az ég,
ha tele nem tündökölnék
Amerika csillagai?

Vén volna a világ,
ha nem zúgna itt hegyeivel
a fiatal Amerika!

Semmi se volna Amerika,
ha nem lennénk mi, amerikaiak,
bajtársak, milliók!!

Így... így énekelünk mi, bajtársak! (*Kifulladásra, mintegy ébredve*) Érez már egy kis vágyódást, Sir?... Egy kis honvágyat, Sir? ... ugye?

III. jelenet

(*Chabot, Hóhér, Katonaszág.*)

A KIRÁLY: A válaszómat... Thomas Paine... leüti a gíjjotit!

DE VILLERS: (*térdre borul, megcsókolja a királyian feléje nyújtott kezét*) Felség! Engedélyezzen számomra királyi halált! (*Kiáltva*) Éljen a király!

A KIRÁLY: (*Painehez*) ... Ez minden, ami megbocsátanivalóm még van! (*Paine maga elé mered, mintha ködbe nézne*)

A KIRÁLY: (*Painehez*) ... Mi volna az ég, ha tele nem tündökölnék... Nyomasztó... hogy oly kevésbé barátkoztam a csillagokkal... Utamon majd a csillagokat fogom keresni, Thomas Paine...

PAINE: *(megrendülve)* Nyílt, vidám eget kívánok önnek... *(A katonák a király kezeit a hátára kötötték)*

A KIRÁLY: Szerettem volna kezet nyújtani önnek...

PAINE: *(feszesen áll)* ... Sir... egész szívemmel... térdelek...

CHABOT: Menthetetlen... Royalista!!!

(A fény hirtelen kialszik. Függöny.)

HATODIK KÉP

(Philadelphia)

(Harsonák és trombiták zárt függöny mellett egy egykorú korál végső hangjait fújják. Az ének véget ér. Függöny fel.)

(Csönd.)

(Szétrongyolt táborig zászlók hajolnak meg egyszerre és ünnepélyesen Greene koporsója előtt. A ravatal jobboldalt áll, a koporsó takaróján a halott kardja, kesztyűje és kalapja. Abban a pillanatban, amikor a zászlók szövete a földre borul, láthatatlan zene a Paine-féle dalt kezdi harsogni. A zászlók tisztelegnek és katonásan elvonulnak. Magas, kopár, fehér terem. A háttérben csukott szárnyasajtó. Négy katona, mint díszőrség, a halottnál. Jobbra, elől, mint negyedik katona, Grignan. A zászlók elvonulásával a zene elhallgat.)

(Csönd.)

I. jelenet

(Washington, Stone.)

WASHINGTON: ... ez tehát a búcsú... Greene apó! De csakugyan jól fekszel?... Túl szűk... túl keskeny nekem... a koporsód!... Nos, ha nem hazudnak a papok, nem sokáig fog inkommodálni⁷... A pisztolyaimat, meg egy tisztességes nyeregtáskát beraktam a koporsódba!... Mit lehet tudni... A legszükségesebbet mindenesetre kéznél találod... *(Stonehoz)* Hogy egy szót se szól, egészen gyámoltalanná teszi az embert... Azt lehetne hinni... hogy mérges... *(Megint Greene-hez)* ... A beszédem jó volt?... Hogy Paine, azt mondod?... Hát persze... Paine más beszédet vágott volna ki... De hát Paine... – micsoda bajtárs!... Paine hanyatt-homlok előrerohant kvártélyt csinálni neked odafönt!...

STONE: ... Jól megrázzák majd egymás kezét...

WASHINGTON: Greene... Paine... így veszjük el sorra őket... Nem kellett volna átengednünk Franciaországba...

STONE: Senki más össze nem dobolta volna az aranyat... csak Paine!... A konvent tagja... a forradalom díszpolgára!

WASHINGTON: ... Hogy kötelet kellett fonniok a nyakára ebből a komédiából...

STONE: Ő nem vette komédiának... Csak látta volna! Hogy kiállt az árva, védtelen király mellé... Én figyelmeztettem...

WASHINGTON: Thomas Paine-t figyelmeztetni...!

---

⁷ alkalmatlankodni

STONE: ... Amerikának, Franciaországnak... észnek... politikának... mindennek hátat fordított és egész, fanatikus makacssága a túlerő ellen szegült!

WASHINGTON: Hallod, Greene!

STONE: ... Havre-ből még követeltem Thomas Paine kiadatását... a válasz: "Eltűnt", ... és hozzá Chabot gúnyos kérdése, hogy mit törődöm ezzel a "francia royalistával"?

WASHINGTON: Paine – royalista?... Greene... Szemmel kell tartanod, különben még képes a mennyországban nekitámadni, az Úristen mindenhatóságának... amilyen republikánus...

(E pillanatban egy teremőr botjával háromszor tompán koppant a háttér szárnyas ajtaja előtt. A harmadik koppantásra megnyílik az ajtó. Emberekkel zsúfolt termet látunk. Washington katonásan tiszteleg a koporsónak és feszes léptekkel a terem felé indul. Mikor az ajtóban áll,)

EGY NAGY HANG: ... Éljen, Washington György!... A szabad, független Amerika első elnöke!

A TÖMEG: ... Éljen Washington György!... a szabad, független Amerika első elnöke!

(A zúgó üdvözlés alatt az ajtó becsukódik Washington mögött. Bezárulásakor azonnal csönd.)

II. jelenet

(Adams és Tornay, az angol tábornok, balról)

ADAMS: ... örülni fog, tábornok, hogy Ön is búcsút vesz tőle...

TORNAY: ... Greene! *(Nagy érzés önti el, katonásan tiszteleg, aztán Adamshoz fordul)* Ez az emberfajta kihál...

ADAMS: Tisztelet a halottaknak, tábornok... de nem helyes azt mondani, hogy: kihálnak a legjobbak!... A pont egy mondat mögött nem a korona!... A világ nem hal vissza a teremtés órájában... tovább él azután is...

TORNAY: Itt... nem vártam volna ezt a szót!

ADAMS: Hízgelgessel neki szolgálánk legkevésbé! Ön katona és nem rossz üzletember... Én üzletember vagyok és ő, ő maga mondta rólam, hogy nem vagyok rossz katona... Még egy nemzedék utánunk és már csak adom-veszem lesz az egész világ...

TORNAY: ... azt hiszi... hogy akkor aztán minden megvásárolható?

ADAMS: ... akkor is készpénzben kell fizetni mindenért!... Ajándékba egyetlen kor sem kap semmit...

Hallottam... elhagy bennünket, tábornok?

TORNAY: Mikor írja alá a kölcsönünket?

ADAMS: ... Nem sürgős...

TORNAY: Úgy hallottam... az az ember... a francia ellenajánlattal... nem tért vissza?

ADAMS: Thomas Paine-re gondol? Nem... Ott maradt!

TORNAY: Őszinte tanácsom... írja alá hamarosan... mert a feltételeink...

ADAMS: Téved!... A francia arany megérkezett...

TORNAY: ... Thomas Paine nélkül?

ADAMS: Paine-t Párizsban lefejezték, mint királpártit...

TORNAY: ... Mint királpártit?

ADAMS: ... Az embereknek páratlan tehetségük van: egymást félreismerni.

TORNAY: Tehát, pusztá oppozícióból⁸ az angol tisztt íránt, beleszaladt a francia gijjotin testvériségébe...

ADAMS: ... Ki tudja, mire jó a sorsa! Amerikának nyugalomra van szüksége... Paine dinamit volt...

Az aranyat... Christoph Stone hozta meg... A kölcsönt aláírjuk... mihelyt ön felhatalmazást kap, hogy félére mérsékelje a kamatot...

TORNAY: Gondolkozási időt kérek...

ADAMS: ... Huszonnégy órát adhatunk!

TORNAY: Többet nem?

ADAMS: Nem!

(Tornay hidegen köszön, el.)

ADAMS: Ez volt az utolsó győzelmed, Thomas Paine... Fare well, old boy!⁹ ...

GRIGNAN: *(hitetlenül)* Paine meghalt?

ADAMS: *(józanon)* Biztos hírünk van Franciaországból.

GRIGNAN: Paine meghalt?

(A fény hirtelen kialszik, a sötétből Grignan hangja: "Paine meghalt?" – Törekedni kell rá, hogy ezt a kérdést rögtön nyomon kövessék a következő kép első szavai és így az új szavak mintegy kísérteties válaszként hassanak.)

HETEDIK KÉP

(Párizs, tizenhét évvel később.)

(A falak sötétjében Paine hangja hallatszik, amint kísértetiesen skandálja az időt.)

PAINE HANGJA: ... hét... nyolc... kilenc... tíz...

(Fény. Az ötödik kép színtere.)

I. jelenet

THOMAS PAINE: *(jobb lábán lánc, vasgolyóval; a jobboldali falon számol)* Tizenegy... tizenkettő... tizenhárom... tizennégy...

AZ ŐRSZEM: *(hangja elzeng a vasrácsok mögött)* ... Harmadik őrszem! Minden rendben...

EGY KÖZELI ŐRSZEM HANGJA: *(távolabbról)* ... Negyedik őrszem... Minden rendben...

EGY TÁVOLABBI ŐRSZEM HANGJA: *(elveszve)* ... Ötödik őrszem... Minden rendben...

PAINE: ... tizenöt... tizenhat kereszt... tizenhét kereszt... Tizenhét év... tizenhét életév...

Életévek, így hívják ezeket a megfoghatatlan teremtményeket, amelyeket az örök idő tovahajt felettünk...

Egy kör... két kör... három... négy... öt kör... Öt hónap...

Júniusnak kéne lenni... De talán minden megváltozott... *(Mélyet lélekzik)* ... Nem érzem a tavasz szagát...

Egy... két... három... négy... öt... hat, hét, nyolc kilenc, tíz, tizenegy nap. Karcold a malterbe a tizenkettedik rovást. Így... *(A láncsal csinálja, amit mond.)* Napi munkád véget ért, Thomas Paine!...

---

⁸ ellenkezésből

⁹ Isten veled, öregfiú!

Ráérsz!... Csakugyan arisztokrata lettél! Fölkelsz a fekhelyedről... Öledbe rakod a kezedet és jóreggelt kívánsz – s ezzel már zárod is előkelő semmittevésedet!

Őrszemek váltják egymást királyi kastélyod előtt. Éjjel-nappal csörgedez a léptük... Tizenhét éve... öt hónapja... tizenegy napja esőzik ez a lépés... elfelejtettek... Thomas Paine!

Senki se tudja, ki vagyok...

Talán gyilkos vagyok... talán gyermekrontó... talán egy áruló... talán... mit tudom én, mi lett belőlem?

Az őrszemtől kérdem: ki vagyok?

Nem felelnek... csak róják a kört előttem... ahogyan a mutatók haladnak el az óralapon, valamelyik közönséges szám előtt...

Nem csinállok semmit, csak lesem az időt... és – ha itt az éjszaka – nap nap után bekarcolom magamat a barátaim álmába...

Az arcod alá hatolok, Greene!

Kopogtatom... kalapálom, döngetem a halántékomat... Alszol!

Próbálom feltaszítani, felkényszeríteni a szempilládat, Greene... hogy ébredj... de a pillád megkövesült és minduntalan visszazakad a szemedre...

És te alszol, Greene...

Túl mélyen alszol, Greene!!

Néha érzem, hogy legyűrök valakit... hogy rám gondol valaki... de közben mosolyog, mintha jól menne a sorom... Szólok... kiáltok... de a mosolygó álom összerombolhatatlan... A híd, amely elvitt hozzá, kialszik... és én megint itt vagyok... itt...

Szívem minden érzése tölti a koporsó szavakat, monológjuk még kísértetiesebbé teszi ezt a magányt. Beszélek... és a saját szavaim mint kiéhezett rablók vetik rám magukat...

Nyakamat már kétszer leborotválta a hóhér...

Évek óta elfelejtett ő is...

De én... én nem tudok felejteni!

Maradok arra ítelve, hogy végigéljem ezt az elfelejtett életet...

A király halott...

De Villiers halott...

Chabot halott!

Elvonulnak előttem... az élők... a halottak... Nem marad semmi... semmi...

Thomas Paine-t rég magam mögött hagytam...

Egy nyomorult kreatúra lélezkedik itt, aki hazakívánczik és nem tudja már, hol a hazája... itt?... odaát?...

EGY TÁVOLI ŐRSZEM HANGJA: Ötödik őrszem... Minden rendben...

EGY KÖZELEBBI ŐRSZEM HANGJA: Negyedik őrszem... Minden rendben...

PAINE: ... Minden rendben...

ŐRSZEM A RÁCS MÖGÖTT: ... Harmadik őrszem... Minden rendben...

ŐRSZEM HANGJA JOBBRÓL: Második őrszem... Minden rendben...

PAINE: Őrt állnak és nem tudják, mit őriznek...

Végzik a szolgálatot... Helyt állnak magukért...

Thomas Paine! ki mondja, hogy te nem őrt állsz?...

Ki mondja, hogy te semmit sem őrzöl?...

A világ jó lelkiismeretét?

A világ rossz lelkiismeretét?

A tiszta lelkiismeretét?!... A lelkiismeretét?! (Kialtva) Paine őrszem!... Itt Paine őrszem!!... Minden
rendben!! (Hallgatózik, csak az örök léptei konganak.) Hol késik a válasz?

(Sikítva) Paine őrszem!... Minden rendben!!

(Csönd)

II. jelenet

(Egy ór, felnyitja, szélesen tárva hagyja az ajtót és felpattintja a láncot Paine lábán.)

PAINE: ... mi ez?

ŐR: Szabad!

PAINE: Mit jelent ez?

ŐR: Utasításom van, hogy engedjem szabadon...

PAINE: ... ez csapda... El akarnak tüntetni?... Hátulról lelőni?... Szökés közben?

A barátaim... ez az!!

Parancs jött és Franciaországnak engedelmeskednie kell! De amerikaiit nem szokás csak úgy à la bagatelle¹⁰
kiereszteni!

Legkevésbé egy Thomas Paine-t!

Nem! Nem!! Nem!!!...

Mondja meg a parancsnoknak, hogy először is kérem az írott rendelkezést... illetékes hellyel akarok
beszélni!... Ráérek... (megmarkolja a vaskulcsot) Mindenhatóságom lett nekem ez a golyó... Az
igazságszolgáltatás vas igaztalanságát tartom a kezemben!... Jöjjön valaki és csavarja ki a kezemből ezt a
golyót!... A világ lelkiismeretét őrzöm én!! Menjen...

(Őr el. Szünet.)

Most! Most!!

ŐRSZEM: ... Ember! Szabadulás, szabadulás!!... Nyakadba a lábadat! Menj! Rosszabb nem jöhet...

PAINE: (becsapja a nyitott ajtót:) Ez alatt az egész idő alatt nem tudtunk tárgyalni... alig szabadul az ember,
rögtön maguk közé fogadják... (Hallgatózik) Lépések! Most, most, figyelj csak, őrszem!

Fegyverbe! Nyisd tágra a két szemedet!!

Amerika jön!!!

A bajtársaim parancsolnak, és mindenkinek engedelmeskednie kell!

III. jelenet

(A parancsnok, több tiszt.)

---

¹⁰ egyszerűen

PAINE: *(diadalmasan)* Kíván valamit?

PARANCSNOK *(józanon, tárgyilagosan)*: A köztársaság államfogyly, Thomas Paine polgártárs, a konvent parancsára kegyelemből szabadon bocsáttatik...

PAINE: Kegyelemből?... És Amerika?

A PARANCSNOK: Szabadulását kizárólag a francia igazságszolgáltatásának köszönheti...

PAINE: *(megkínozva)* Igazságszolgáltatás?!... *(A golyót a feje fölé emeli, kövesülten előre támo­lyog.)*
(A fény hirtelen kialszik. Füg­göny.)

NYOLCADIK KÉP

(Le Havre mellett a tengerparton)

(A tengerpart. Hallani a szörpögő, szívó és hánykolódó hullámokat... Üvegtisza, zöldes fény.)

EGY KAPITÁNY: ... Van pénze átkelni?

PAINE: Nincs... *(A kapitány megfordul, távozni akar)* Én amerikai vagyok... Én vagyok...

KAPITÁNY: ... az a jámbor, aki azt hiszi, hogy Amerika jótáll minden polgáráért?

PAINE: Haza kell jutnom, kapitány úr...

KAPITÁNY: ... Ég a föld a talpa alatt, mi?

PAINE: De mennyire... Kapitányom!

KAPITÁNY: Nagy, magas, vállas ember... de vén... Maga túl vén!

PAINE: Hát az számít... De az erőm sokakéval fölér!...

KAPITÁNY: Hohó! Mister Nagyszájú!... le az inget!

(Paine áthúzza az ingét a vállain. Fehérszakállas, fehérhajú, fehérhúsú alak a rothadás zöld fényében, csak nadrág takarja.)

KAPITÁNY: *(végigtapogatja a testet)* Puffadt... szivacsos... lomha hús!... Kadáver¹¹ az utolsó latig... Hol csavargott eddig, ember?

PAINE: ... Párizsban...

KAPITÁNY: *(a bilincsek nyomára mutat)* ... Pokoli szorosan kötötte valami Párizshoz, he?

PAINE: Politikai tévedés... a végzet... Uram...

KAPITÁNY: *(nevet, tenyerével a hátára csattint)* ... A forradalom óta már csak nagyurakat köpnek ki a fegyházak... Csak felségeket... Tartsd dugaszban a meséidet Amerika számára...

Értesz a vitorlakezeléshez?

PAINE: ... Fogok... mindent...

KAPITÁNY: Szóval nem!... No, majd akad valami egyéb munka öreg csontjaidnak... Fedélzet, ablak kettő!
(Kapitány el.)

PAINE: Imádott part, a mennyország bölcsejében... megyek!

(Fény kialszik, függöny!)

---

¹¹ hulla

KILENCEDIK KÉP

(Philadelphia kikötője)

(A kikötő. A háttérben egy rakodópart fala. Három lépcsőfok keresztben a színpad közepén.)

I. jelenet

FIATAL KIKÖTŐ-GAZDA: ... A vontatók már a köteléknél vannak... a brigg¹² mindjárt kiköt!

FIATAL SZÁZADOS: (felsorakozott szakaszai előtt) Figyelem!

(Jobb felől lassan a vontatók, vállukon és csupasz mellükön kötél fut át.)

A VONTATÓK KÓRUSA: ... Bal!... Huj!... Jobb!... Huj!... Bal!... Huj!... Jobb!... Huj!...

(Lépést tartva, nehézkes ütemben, tíz ember dől a kötélbe. Balra el.)

A MÁSODIK VONTATÓ KÓRUSA: (Jobb felől) ... Bal!... Huj!... Jobb!... Huj!... Bal!... Huj!... Jobb!... Huj!...

(Mint az előbbieket, ez a csoport is keresztülhúzza a színen a maga részét a köteleken vonszolt láthatatlan teherből. Balra el.)

A FIATAL SZÁZADOS: Vigyázz! Tisztelegj!

(Karmester, baloldalt, felemeli a botját: harsány induló)

II. jelenet

(Jobbról, a kétárbocos orráról – ha színpadtechnikailag lehetséges, látszódjék a brigg eleje – Thomas Paine partra ugrik. Átszellemült arccal hallgatja a zenét. Mélyet lélegzik, melle dagad, nyújtózik, széttárja a karját. A karmesterhez rohan és a nyakába borul. A zene hirtelen elnémul. Paine kissé eltolja magától a tiltakozó embert, arcába néz, megint magához öleli.)

PAINE: (zokogva az érzelmi megrázkódtatástól) Öregem... Muzsikusok! (Mindenkire) ... Ez Amerika, gyerekek!!... Köszönöm! Köszönöm!! Köszönöm!!! – ... Honnan tudátok? (A századoshoz) Kardot rejts! Elő a kezdet, hogy baráti fészkébe repülhessen az enyém! (A katonákhoz) Elég a tisztelgés, szobor bajtársak!

(Elrántja a százados kardját és megrázza a tiszt kezét)

SZÁZADOS: Erre a támadásra még nagyon ráfizethet... Örült maga?

PAINE: (dermedten) ... Ki küldte ide?

SZÁZADOS: Madison elnök parancsa!

PAINE: (ismétli a számára idegen nevet) Kit vár?

SZÁZADOS: Egy angol küldöttséget!... El az útból, ember! (A csapathoz) Vigyázz!

PAINE: ... Én, hülye!... Honnan is tudhatnátok... ki áll előttetek? Gyorsan, gyorsan! Hol van Greene?

SZÁZADOS: Greene?... Meghalt!

PAINE: Washington?

SZÁZADOS: Meghalt!

PAINE: ... Stone... Adams?...

KARMESTER: Meghalt... meghalt! A temetőből jön?

---

¹² kétárbocos vitorlás

PAINE: A nevem: Thomas Paine... *(Hasztalan nézi sorra az arcokat, hogy valamelyiken megrezdül-e valami.)* ... A nevem... : Thomas Paine... Én voltam... én vagyok...

SZÁZADOS: Takarodjon, ember!... Tisztelegj!

KARMESTER: *(botját emeli, harsogó induló. Egy idegen, angol követség a fegyverek előtt átsiet a színen)*

SZÁZADOS: *(vezényel)* Vigyázz, kettős rendek, balra arc! Menet, utánam, indulj!

(A katonák harsány zenére el.)

III. jelenet

(A kikötőgazda a parti falnál)

PAINE: *(miközben a három lépcsőfokon felmegy hozzá)* ... Greene... meghalt?

KIKÖTŐGAZDA: ... Már régen... jó ember!

PAINE: Washington meghalt?

KIKÖTŐGAZDA: Afölött is rég kizöldült már a fű...

PAINE: ... Hallott valamikor Paine-ről... Thomas Paine-ről?

KIKÖTŐGAZDA: ... Hová valósi az illető? ... A kikötőben nem ismeretes... itt minden lélekről tudok...

PAINE: Emlékezz csak... Gondold át pontosan... Ugye... ugye... hallottad valamikor ezt a nevet??

KIKÖTŐGAZDA: ... Hazudnom kéne!

PAINE: A szabadságharcról hallottál, ugye?

KIKÖTŐGAZDA: *(mosolyogva bólint)*

PAINE: ... Washingtonról? *(Kikötőgazda bólint)* ... Greeneről? *(Kikötőgazda bólint)* ... és Paine-ről? ... valamit csak Thomas Paine-ről is...?

KIKÖTŐGAZDA: Nem... Emlékezném rá... Sose hallottam a nevét!

PAINE: *(teljesen egyedül)* ... Meghaltál... Paine?... Meghalt a neved... Thomas Paine?... Washington...! Ugye, emlékszel?... Greene...! A kezedet nyújtottad!... Így... így... *(lassan kezét fog saját magával)* ... Bajtársak!

Ti... ti csak nem felejtettetek el?!

Ti talán mégse felejtettetek el?!

Tudnom kell!

Fölszántom a Delaware folyamot... Szétrombolom a nyugatot... felrobbantom az eget!

(Aláveti magát a rakpart faláról)

PAINE: HANGJA: Megyek! ... Bajtársak!

KIKÖTŐGAZDA: Az öreg! ... Megörült?... Hé!... Hé!!... Fogjátok meg az öreget! *(Utánaugrik)*

A KIKÖTŐGAZDA HANGJA: A hullámverésben!... Viszi az ár!... Gyorsabban... Gyorsabban!...

MÁS HANG: ... Merül...! Elmerül!...

(Szünet)

HANG: ... A halászok kifogták...

(Szünet)

HANG: ... Meghalt!

A KIKÖTŐGAZDA: *(a parti falon át, alulról, feljön. Hátrafordul)* Hozzátok ide!
(Néhány ember balról a lépcsőfokokra hozza és leteszi a halott Thomas Paine-t.)

IV. jelenet

(Grignan, jön jobbról)

GRIGNAN: ... Mi az?

KIKÖTŐGAZDA: ... Egy férfi... Uram!... Víznek ment...

GRIGNAN: Ki az?

KIKÖTŐGAZDA: A francia briggel jött... Azt mondta, hogy valami Paine a neve...

GRIGNAN: ... Thomas Paine?

KIKÖTŐGAZDA: Az. Az!... Azt mondta, hogy Thomas Paine... hogy úgy hívják!

GRIGNAN: *(letérdel a halotthoz, Paine fejét az ölébe veszi és soká firkészi az arcát)* ... Ez nem Paine... ez nem Thomas Paine arca... Thomas Paine-nek csupa nevetés, csupa öröm volt a szeme... Ez nem Paine szája!... Paine, emberek, dalolt... mind tudjátok a dalát... azt, hogy:

Mi volna a tenger,
Ha nem etetnék a folyók,
Amerika folyamai...?

AZ EMBEREK *(egyenként belekapnak a dalba)*: Amerika folyamai!

GRIGNAN: Mi volna az ég,
ha tele nem tündökölnék
Amerika csillagai?

TÖBB HANG: Amerika csillagai!...

GRIGNAN: Vén volna a világ,
ha nem zúgna itt hegyeivel
A fiatal Amerika...!

HANGOK MINDENFELŐL: *(még a színpad mögül is)* A fiatal Amerika!!

GRIGNAN: ... Miért akartad, hogy Paine-nek hívjanak, te öreg, halott ember? ... Thomas Paine él és dalol...

(Paine fejét figyelmetlenül a földre ejti az öléből és az emlékezéstől megszállottan Paine szellemi képmásává fiatalodik, amilyenek egykor a tábortűznél látta daloló barátját):

Semmi se volna Amerika,
ha nem lennénk mi, amerikaiak,
bajtársak, milliók!!

MINDNYÁJAN *(élettelen és erősen)*: Bajtársak, milliók...!!

(A fény kialszik. A sötétből himnikusan:)

MINDNYÁJAN: Bajtársak, milliók...!!

(Függöny)

Vége

Jegyzetek

Furcsa bemutatóra került sor – Gárdonyi: *A bor* és Shakespeare: *Szentivánéji álom* c. darabja között – 1937. nov. 12-én a budapesti Nemzeti Színház 100., jubileumi évadán. A magyar–német kulturális együttműködés keretében a német Birodalmi Írókamara (egyébként magas SS-rendfokozatú) elnökének *Thomas Paine*-ről szóló expresszionista színművét játszották Szabó Lőrinc fordításában, magyar rendezésben, csupán Mark Lothar kísérőzenéjét véve át. A mindössze hat előadást megért darab címszereplője Jávor Pál volt.

* * *

Tapintatosan szólva ellentmondásos a középiskolás korában misszionáriusnak készülő, expresszionista drámaíróként induló, majd a náci irodalmat 1935-től irányító Hanns Johst életpályája.

Szászországban született 1890-ben, népiskolai tanító gyermekeként. Nagyapja vidéki parasztgazdaságából kerül lipcsei gimnáziumba; az érettségit követően rövid ideig a Bodelschwingh-féle evangélikus alapítványnál ápol epilepsziás betegeket. Orvosi, filológiai, művészettörténeti tanulmányok után színész, később önkéntes az első világháborúban. 1914-ben jelenik meg első drámája. A sikert másik műve, a Brecht *Baal*-ját inspiráló (Christian Dietrich Grabberól, az önpusztító zseniről szóló) *Der Einsame* hozza meg 1918-ban; ettől kezdve szabadfoglalkozású költő, elbeszélő, drámaíró.

Egy évvel a náci hatalomátvétel előtt, 1932-ben belép a Hitler “vezérelte” Német Nemzetiszocialista Munkáspártba; még ez évben *Nép a népben* címmel megjelenik antiszemita dolgozata egy “zsidókérdést” “tisztázó” (*Klärung* című) kötetben.

Franciaellenes nacional(szocial)ista színművét, a *Schlageter*-t 1933-ban írja és adja ki. A náci “művészetkritika” által “új Németországunk szellemiségének és erejének legmarkánsabb költői kifejező(őd)ése”-ként aposztrofált (és ezer német városban előadott) dráma – tekintettel Hitlernek nagyjából 1936-ig, a berlini olimpiai játékok végéig hangos béke-retorikájára – átmenetileg háttérbe szorul, de a szerző (aki a mártírrá stilizált Saar-vidéki szabotőr szájába többek között az elhíresült mondatot adja: “*Ha a kultúra szót meghallom, kibiztosítom a revolverem*”) már 1933-ban a Porosz Művészeti Akadémia irodalmi szekciójának elnöke lesz (e tisztségben Heinrich Mann utóda!), egyszersmind Berlin egyik legelőkelőbb színházának, a Karl Friedrich Schinkel tervezte épületben játszó Schauspielhausnak dramaturgja, továbbá kulturszenátor, 1934-től porosz államtanácsos. (Mindez nem akadályozza a pártcenzúrát, hogy indexre tegye *Ave Eva* című 1932-es elbeszélését.)

1935-ben kitüntetés-özön következik: Goethe-emlékérem, Kantáta Költői Díj, Wartburgi Költészeti Díj – és a 7. birodalmi pártnapon Nürnbergben (e hatnapos rendezvény előestélyén hozzák a hírhedt nürnbergi törvényt “*a német vér és a német becsület védelméről*”) elsőként kapja meg a párt művészeti és tudományos díját. Ugyanez évtől vezeti – Goebbels közvetlen beosztottjaként – a birodalmi írói kamarát; ez év novemberében mutatják be a berlini Schauspielhausban a *Schlageternél* kevésbé franciaellenes *Thomas Paine*-t, amely dráma “*az új éra legnagyobb színpadi sikere*” lesz (Schöpflin Aladár).

1945-ben, internálása idején francia (!) lírát fordít. Tizenegy műve kivételével minden írását betiltják a megszálló hatóságok. (Az 1946-1952 között kiadott németországi tiltólisták összesen 35.743 címet tartalmaznak – nehezen követhető logikával még Fritz Hohm 1927-es repülőmodellező-könyvét is!) 1949-ben Münchenben “társutas” besorolást kap, de önmaga fellebbez ellene, így minősítik át főbűnössé és kerül negyvenkét hónapra munkatáborba. Az ítéletben kiszabott tízéves moratórium lejártakor, 1955-ben kiadja *Áldott mulandóság* című, egyetlen háború után írt regényét. Ezután visszavonultan él 1978-ban bekövetkezett haláláig.

* * *

A *Thomas Paine* című expresszionista színmű (a német terminológia szerint: “Stationendrama”) élet-állomásokat, egy-egy jelenetet mutat be; a személyiségfejlődés helyett egy több évtizednyi eseménysor kiragadott helyzeteit jeleníti meg. A szabadon kezelt életrajzi elemekből építkező, 9 képre tagolt szöveg (Szabó Lőrinc fordításában 48 gépelt oldal) tehát nem a lélektani motiváció, hanem jelszavak (“szabadság”, “Amerika”) köré vonva élesen exponált helyzetekben mutatja az ismeretlenségből előbukkanó prófétát, lánglelkű agitátort, a szellemi népvezért, a független Amerika “kitalálóját” és a francia forradalom ünnepezt szabadsághősét, a konvent tagját, majd a darab második részében annak 17 éven át (!) foglyát, a szegényen, ismeretlenül Amerikába érkezőt, a partraszállás első kiábrándulásainak hatása alatt öngyilkos Paine-t. Nem a

gondolkodót, az amerikai politikafilozófia atyját, hanem az újságíró, a forradalmi dalszerzőt, az élelmészét, mindig messzire látó vitázót és lángelkű agitátort formálja a történelmi személyiség alakjából.

Szereplőit, helyszíneit tekintve teljesen független Németországtól, olvasata függetleníthető az aktuálpolitikától, s megtartható a magányos forradalmár sorsszerű tragédiájának szintjén.

A szagztatott dikciójú, jobbára túlfűtött jelenetek sora nem emelkedik ki a közepszerű német expresszionista drámák közül. *“A felhozott gondolatok nem Johst zsenijéből születtek: a kor termelte ki őket, s legfeljebb bátor fogalmazásuk a Johsté”* írja 1940-ben finom iróniával az életműről Némedi Lajos.

* * *

Figyelemreméltó az a műsorpolitika, amellyel a Nemzeti Színház – az 1944-es megszállásig hivatalában maradó Németh Antal főrendező vezetésével – kiter a rákényszerített nemzetiszocialista “kultúra” nyomása alól.

A német–magyar kulturális megállapodás értelmében a Nemzeti Színház kortárs német drámát mutat be Budapesten, illetve vendéjátéka során Németországban játszik itthon jelentősnek számító színművet. (A vendéjátékokra 1938-ban kerül sor – Szabó Lőrinc sajtótudósítóként kíséri el a társulatot.) *A Faust I.* és *Az ember tragédiájája* “utazik” parádés szereposztásban. Nehéz észre nem venni az aktuálpolitikától távolodás és klasszikus értékekhez fordulás, a nyilvánvaló depolitizálás szándékát.

A *Thomas Paine* esetében különösen szembeűnő a darabválasztás, ha az 1933-tól egyre erősűdő német expresszionizmus-ellenességet tekintjük: Johst 1918-as (nála jelentűsebb) pályatársai 1936-ban már külsű – vagy néhányan, mint pl. Gottfried Benn, belsű – emigrációban élnek; a márciusi müncheni “képzűművészeti” kiállításon már megbélyegezték az “elfajzott művészetet”. (Éppen a berlini olimpia idején gyűjti össze a Ziegler-bizottság 1400 művész 15.997 képét és szobrát – részben a következő, 1937-es kiállítáásra, részben hogy külfűdűn – Svájcbán – elárverezze)

A Nemzeti Színház 1936-ban fogadja el a berlini olimpiai játékok idején a német fővárosban játszott darabot, amikor Fiala Ferenc, az *Összetartás* c. nyilaskeresztes lap fűszerkesztűje saját fordítását benyűjttja. Az átűtetéssel viszont azt a Szabó Lőrincet bízza meg, akinek a Nemzeti korábban már több, németbűl készűlt fordítását is játszotta (1925: Strindberg: *A csűndes ház*, 1936: Krasiűnski–Csokor: *Pokoli szűnjáték*).

A budapesti színrevitel ambivalens voltát szűvegszinten egyrészt a depolitizálás (és a politikai tendenciával röviddel Gűmbűs halála után szembehelyezkedű) irodalmi igényesség jelzi a fordítű személyének kiválasztásával és a már említett műsorrenddel; másrészt a közűnség bojkottja egyértelmű állásfoglalásként értelmezhető a hivatalos német politikával szemben. E megkűsve bemutatott, 1927-ben keletkezett expresszionista darab a (kényes helyzetű) Nemzeti Színház játékpolitikájának színvonal-űrűzű, politikamentes, olykor konfliktusvállalű tűrekvéseit is reprezentálja.

A darab rendezűje Németh Antal dr., dűszlettervezű: Horváth János, játékmester: Táray Ferenc, jelmeztervezű: Nagyajtay P. Teréz.

A bemutató szereposztása:

Thomas Paine: Jávor Pál
Stone: Lehotay Árpád
Adams: Abonyi Géza
Grignan: Maklárý Zoltán
Washington: Táray Ferenc
Greene / A király: Kűrti József
Tornay: Nagy Adorján
Fiatal tűrzsztiszt: Baksa Sűs Lászlű
Chabot: Kovács Károly

A közűnség távolmaradásával tűntet: bár nem a nagyszűnpadon, hanem a Nemzeti Színház Kamaraszűnházában játsszák a művet, a *Thomas Paine*-t hat elűadás után mégis le kell venni a műsorrűl.

A sajtű ellentmondásosan reagál.

“Fűrfűmunka volt!” hegyezi ki dűcséretét Ebeczki Gyűrgy az *Uj Idűkben*. *“Tessék elképzelni...”* kezdi a Petűfűvel vont párhuzamot: mi lett volna, ha mi is úgy elfelejtűk a szabadság nemzeti kűltűjét, mint az amerikaiak? – Dűcséri Johst tehetségét, mindenekelűtt témaválasztását. *“Hanns Johst erűteljes, fűrfűias írű. A tűrténelmi téma olykor a patétikus dűkcű felű ragadja, viszont szűnoklataiban sok az értűkes drámái elem. Van néhány mélyen kűltűi és mélyen emberi jelenete.”* Elismerűen ír a színészekrűl, a fordítűrűl; egyetlen

kifogást a zárójelenettel kapcsolatban emel: *“Ha a rendezés nem melodramai csoporttal fogja körül Thomas Paine halálát, hatása jóval tisztább és nemesebb.”*

Schöpflin Aladár *Nyugat*-beli kritikája sokkal kijózanítóbb. (Különösen szembetűnőek fenntartásai, ha a szövegkörnyezettel, a *Tragédia* és a *III. Richárd* jóval alaposabb elemzésével vetjük egybe.) *“A mozgalmas cselekvény [...] minden mozgalmasságával üres és élettelen.”* A figurák *“olyanok, mintha mindig csak az az oldaluk élne, mellyel a nézőtér felé vannak fordulva.”*

* * *

Az előadás szövegeknyvét – Táray Ferenc játékmester bejegyzéseivel – az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti tára őrzi (N.Sz.T. 222).

A bemutatóhoz fényképes műsorfüzet készült – a *Krónika. A Nemzeti Színház műsorkísérő füzetei* sorozatban – a szereposztással, a darab tartalmi kivonatával és idézet-részletekkel, Szabó Lőrinc bevezetésével:

“Én tíz évvel vagyok fiatalabb, mint Hanns Johst, mégis a saját fiatalságom jut eszembe a »Thomas Paine«-ról. Azt az irodalmi atmoszférát, amelyben mi, háború utáni magyar lírikusok, elindultunk, Európaszerte az expresszionizmus erős, vad fényei villogták tele. Emlékszem, Hanns Johst is azok közt volt, akinek a művei – közvetlenül vagy közvetve – hatást tudtak gyakorolni az új szellemiségre. »Der junge Mensch« volt a címe annak a darabjának, amelyben én először találkoztam a fiatalság lázadásának problémájával.

De nem az expresszionizmust akarom ünnepelni. Ellenkezőleg! Sokkal fontosabbnak érzem az expresszionizmus legyőzését, a modernség megfegyvelmezését. Hanns Johst is rég túljutott a szélsőséges iskolán. Tudom róla, hogy az átszellemült bensőség irányában fejlődött, versei, regényei, színpadi művei egy lehiggadt értelem és egy igaz szív vitáját mutatják a kor és az örökkévalóság nagy kérdéseivel.

A »Thomas Paine« az érzések és eszmék színjátéka, az egyén és a kollektívum közös ünneplése. Stílusa a megfegyvelmezett szenvedély, nyelve: kemény, éles, sokszor robbanóan tömör. Darabja kíváncsivá tett egyéb munkáira is. Élvezet volt fordítani.”

“A »Thomas Paine« az érzések és eszmék színjátéka...” Szóval szín-játék. A *“lehiggadt értelem és egy igaz szív vitája”* előtti időkből.

Az első két bekezdés pedig a *“Divatok az irodalom körül”* felismeréseit követő visszatekintés és értékelés. Az életkorban fiatalabb, irodalmi korát tekintve érettebb fordító emlékezése az egykori szélsőségekre: letekintés a *»Thomas Paine«* meghaladottságára.

Mintha az előszó mindvégig tojáshejon táncolna: nehogy jó lelkiismerete szerint elemeznie vagy értékelnie kelljen a darabot, csak arról és úgy ír, ami és ahogy *“political correct”*. Ítélete ez a mondat: *“Sokkal fontosabbnak érzem az expresszionizmus legyőzését, a modernség megfegyvelmezését.”*

Enigmatikus színbírálat. Itt még elrejtve (*“kódolva”*), ahogy Benn védi az expresszionizmust 1934-ben, viszont már kimondhat az expresszionizmusról 1947-ben.

A *Thomas Paine*-t hangjátékként is sugározta a Rádió 1940. december 21-én, Barsi Ödön átdolgozásában, Németh Antal rendezésében. A hatvanegy levélből álló szövegeknyvet (MM 4252) az OSZK Színháztörténeti tára őrzi.

* * *

Szabó Lőrinc a fordítás első változatát kézzel írja egy kockás spirálfüzetbe, melynek első lapján nemcsak a címlapon szokásos adatokat (szerző, cím, fordító) tünteti fel, hanem – szokása szerint – a fordítás helyét és idejét is: *»1937 március Mátraháza-Kékestető«* Ez a füzet 70 számozott levelet tartalmaz (valószínűleg a spirál miatt – a *»Személyek«* kivételével – csak a jobboldali lapokra ír); az utolsó lapon áll a *»Történelmi adatok Thomas Paine-hez«* (MTA Könyvtára, Kézirattár: Ms 4667/5).

Jelen kiadás az MTA Könyvtár Kézirattárában őrzött, Ms 4667/6 jelű, kétféle írógéppel készített, Szabó Lőrinc autográf javításait is tartalmazó szöveg alapján készült.

Ez a változat a fordító alapos, tartalmi és stiláris korrektúrája ellenére is következetlen pl. a rövid / hosszú »i« és más magánhangzók tekintetében. Jelen szöveget a mai helyesíráshoz igazítottuk. Ugyanígy frissítettük a földrajzi nevek helyesírását is.

Változatlanok a fordító-költőre jellemző (és a kéziratban helyenként hangsúlyosan jelölt) alakváltozatok (pl. *fordúl*), az archaizáló (*ucca*), illetve egyéni (*gijjotin*) helyesírású alakok. Az elhallgatás, szaggatott dikció, s különösen a hangsúlyos felkiáltások jeleit – mint az expresszionista dráma stílusjegyeit – pontosan átvettük a kéziratból.

A fordítás – miként az eredeti – átlagos kvalitású szöveg; nem emelkedik ki az expresszionista alkotások sorából. Kiadása számottevően járulhat hozzá a kultúrtörténeti diskurzushoz: elsősorban a recepciókutatásnak kínál többféle olvasatot.

Kontor István László